
Esimesed doktorikraadiga naised tänapäeva Eesti aladelt

Lembi Anepaio, Janet Laidla

Annotatsioon. Ajavahemikus 1904–1939 kaitses doktorikraadi üle kolmekümne tänapäeva Eesti aladega seotud naise. Kuni 1929. aastani leidis see aset mõnes Saksa või Šveitsi ülikoolis, mille doktoriväitekirjale esitatavad nõudmised ei olnud ehk võrdsed hilisemate Eestis kaitstud kraadidega, kuid samad, mis seati üles nende ülikoolide meessoost üliõpilastele. Doktorikraadiga naiste hulgas domineerisid baltisakslannad, kuid rahvuse määramine on mõneti meelevaldne. Varasemad doktorikraadi kaitsnud naised tegutsesid peamiselt arsti ja õpetajana, mõned ka ajakirjanikuna. Eeskätt kahe maailmasõja vahel alustasid mitmed naised teadlasekarjääri nii Saksamaal kui ka Eestis, niisamuti Ameerika Ühendriikides ja Hiinas. Uurimus tõstatab mitmeid küsimusi, näiteks milline oli Eestis baltisaksa naise kuvand ja naiste ühiskondlik positsioon enne Teist maailmasõda, kuid tõdeb samas, et praeguse uurimisseisu osas pole isegi algandmed (sh naiste nimekiri) täielikud.

Märksõnad: naisajalugu; kõrgharidus; Eesti; 20. sajand; naisteadlased

Abstract. A little over thirty women from the present-day Estonian area defended their PhDs between 1904 and 1939. Until 1929 the promotion took place at a German or a Swiss university. The requirements for the PhD differed from country to country and university to university, although in all institutions the requirements were the same for both sexes. Baltic German women dominated in this group, but the attribution of nationality is slightly problematic in many of the cases. Most of the female PhDs worked

as doctors and teachers, a few as journalists. An academic career became an option mainly during the interwar period, mainly in Germany and Estonia, but also in the United States and China. The research highlights several interesting points on the image of Baltic German women and the position of women in Estonian society, while acknowledging that even the data (including the list of names) might still be incomplete.

Keywords: women's history; higher education; Estonia, 20th century; women in science

Enne Teist maailmasõda kaitses doktorikraadi umbes kolmkümmend praeguse Eesti alaga seotud naist. See arv põhineb esiteks Sirje Tamuli ja Sirje Kivimäe uurimistööl kogumikus „Vita academica, vita feminea“ (1999). Teine oluline temaatiline käsitlus pärineb Trude Maurerilt, kuid tema on keskendunud vaid Saksa ülikoolidele ja vaatleb koos kolme Balti provintsi (Maurer 2017). Neile kahele on lisandusi tulnud näitusekataloogist „Raamat ja naine“ (1936), erinevatest mälestusteostest ja matrikliraamatutest. Põhiliselt on lisandused alates 1919. aastast, mida ei Tamul ja Kivimäe ega ka Maurer oma teoses ei käsitle.

Tegemist on meie esimese katsega nimekirjas korda luua.¹ Artikli põhieesmärk on koondada teave kahe perioodi kohta – enne ja pärast Eesti Vabariigi väljakuulutamist (vastavalt 1904–1917 ja 1918–1939) – ning võimaluse piires koondada ka eri rahvusest Eestiga seotud naisi.² See võimaldab teha esimesi järeldusi selle kohta, kas vaadeldud perioodi jooksul midagi muutus, ning analüüsida, millised olid doktorikraadiga lõpetanud naiste karjääriväljavaated.

Naiste võitlusest kõrghariduse eest ning varastest naistest ülikoolis on kirjutatud viimastel aastakümnetel erinevate riikide ja ülikoolide kontekstis, mistõttu artiklis viidatu kajastab vaid mõningaid näiteid.

¹ Mitmel juhul segab meid infopuudus, nii on väljaandes „Raamat ja naine“ kirjas, et 1913. aastal kaitses välismaal doktorikraadi keegi Bettac, kuid see on praegu selle isiku kohta ka ogu teave.

² Eeskätt siiski eesti ja saksa. Tunnistame, et juudi ja vene rahvuse puhul võib esineda suuri lünki.

Eestis on olulisim teos Sirje Tamuli koostatud „Vita academica, vita feminea“, millele lisanduvad mitmed lühemad või spetsiifilisemad käsitlused (Mäelo 1999; Leppik 2006; Isakar 2006; Hinrikus 2011; Lõbu, Kalling 2019; Ristikivi 2020 jt).

Artiklis on ühevääreks loetud kõiki neid doktorikraadiga naisi, kes promoveeruvad doktoriks, kuigi tingimused olid piirkonniti erinevad ning akadeemiliste kraadide olemus ja nõuded muutusid ajas. Tartu keiserlikus ülikoolis muutusid akadeemiliste kraadidega seotud tingimused 19. sajandil korduvalt, eeskätt muutus lühemaks kandidaadikraadi, magistri- ja doktorikraadi saamiseks kuluv minimaalne periood (Hiio 2007: 154–155). Käesolevas uurimuses ei ole nimetatud naisi, kes lõpetasid arstikutsega juhul, kui nad ei promoveerunud doktoriks ehk ei kirjutanud lisaks eksamite sooritamisele uurimistööd. Välja on jäänud kõik kandidaadikraadi kaitsnud, mis on kindlasti ebaõiglane nende suhtes, kes kaitsesid kraadi Helsingis.³ Ka Saksamaal erinesid tingimused ülikoolist ülikooli, 19. sajandi teisel poolel tõstasid Saksa õpetlased, sh ajaloolane Theodor Mommsen, doktorikraadi kvaliteedi probleemi (vt nt Oberbreyer 1878). Samas oli Saksamaa doktorikraad ingliskeelses kultuuriruumis (eeskätt Ameerika Ühendriikides) ihaldusväärne (vt nt Mazón 2003: 8, aga ka Rossiter 1982 jt). Olenemata perioodist ja piirkonnast ei olnud antav kraad ühelgi juhul mõeldud eraldi naistele, st samas asutuses ja samal perioodil kehtisid naistele ja meestele samad tingimused.

Jättes siin lähemalt käsitlemata mõned nimekad üksikjuhtumid 17. ja 18. sajandist, avanes 19. sajandi jooksul naistele võimalus omandada kõrgharidust. Naiste teekond kõrghariduse juurde oli 19. sajandil keeruline. On loetletud riike, kus naised pääsesid ülikooli varem, kuid tihti kaasnesid sellega kohalikud eripärad või erandid. Näiteks Ameerika Ühendriikides loodi esmalt eeskätt naiskolledžeid, võrdsed võimalused mitmetes praegustes (eriti kuulsamates) segaõppeasutustes avanesid naistele alles 1960. aastatel. Seetõttu on riikides valitsevaid tingimusi keeruline üksteisega võrrelda. Üldjuhul avanesid võimalused esmalt 19. sajandi teisel poolel näiteks Suurbritannias

³ Hella Wuolijoki näib selgelt rõhutavat oma magistrikraadi, võrreldes Bernis õppinud koolikaaslaste Linda Kaarti, Frieda Sangernebo ja Johanna Sillaga, kes jätsid õpingud alaliselt või ajutiselt pooleli (Wuolijoki 1995: 188).

ja selle asumaades (Page 1992; Dyhouse 1995), Šveitsis, Prantsusmaal ja Skandinaaviamaades (vt nt Kivimäe, Tamul 1999) või siis 20. sajandi alguses näiteks Saksamaal (Mazón 2003; Stephenson 1975a ja b; Pauwels 1984) ja Vene impeeriumis (kui välja arvata kõrgemad naiskursused,⁴ vt nt Johanson 1987; Maurer 2010).

Vene impeeriumis oli erandlikumas olukorras Soome, kus naised said Helsingi ülikoolis eritingimustel õppida juba alates 1870. aastast. Esimesena sai eriloa Maria Tschetschulin, kes lõpetas ülikooli 1870. aastal (Pohls 2013: 38). Talle järgnesid esimene Soome naissoost magister Emma Irene Åström, esimene Soome naisprofessor Alma Söderhjelm, Thekla Hultin, arstid Rosina Heikel ja Karolina Eskelin (Pohls 2013: 26–41). Eesti naisüliõpilastest Soomes on enne 1919. aastat teada Hella Murrik-Wuolijoki (vt nt Wuolijoki 1996), Leeni Ploompuu-Vesterinen (vt Horila 2019) ja Helmi Reiman-Neggo (vt nt Parik, s.a.⁵; Viljandimaa naised 2022; Reiman-Neggo 2013). Wuolijoki mälestuste kohaselt ei olnud lihtne minna Balti provintsidest Helsingisse õppima, mistõttu see polnud atraktiivne (Wuolijoki 1996: 11).

Teadaolevalt promoveerus esimene Eesti aladelt pärit naine doktoriks 1904. aastal ning vaadeldava perioodi lõpetame aastaga 1939. Vahemikus 1939–1944 kaitses doktorikraadi veel mitu naist. 1944. aastal kaitses Tartu ülikoolis doktoriväitekirja arheoloog Marta Schmiedehelm, edasised dokumendid aga näitavad, et Nõukogude võim tema Saksa okupatsiooni ajal kaitsitud doktorikraadi ei tunnustanud ja seega võrdsustati kandidaadikraadiga tema magistriväitekiri (kuigi põhjenduses mainiti ka doktoriväitekirja).⁶ 1944. aastal kaitses Album Academicumi järgi Berliinis doktorikraadi ka Tartu ülikooli vilistlane Karin Kengsep (AA, nr 860).

⁴ Moskva ja Peterburi kõrgemad naiskursused olid atraktiivsed ka Eestist pärit naistele. Kandidaadikraadi ajaloos sai Moskva Kõrgematelt Kursustelt näiteks Marie Aul, kes töötas hiljem õpetajana (TÕS 1928: 410; EAT 1932: 21). Vene keisririigis oli kandidaadikraad üldjuhul esimene teaduskraad, mida sai taotleda pärast lõpuksamite tegemist ja väitekirja esitamist (Hiio 2007: 154–155).

⁵ F 1 Käsikirjade kogu: Mscr 1376: Parik, P. s.a.

⁶ Ajutine tunnistus, 16.02.1944. – RA, EAA.2100.1.15447, l. 47; Komisjon Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna dekaanile, 04.04.1946. – RA, EAA.2100.1.15447, l. 49; Koopia protokollist, 12.04.1946. – RA, EAA.2100.1.15447, l. 50. Nõukogude Liidus kehtisid doktoritööle ja selle kaitsmisele teistsugused tingimused. Schmiedehelm kaitses doktoriväitekirja uuesti 1956. aastal.

Tabelis 1 on toodud naise promoveerumise aasta, ülikool ja eriala. Tabelist on välja jätetud need, kelle kohta meil pole piisavalt infot.⁷

Tabel 1. Eesti aladelt pärit doktorikraadiga naised 1904–1939.

Table 1. Women with PhD from present-day Estonian area 1904–1939.

1	Lea	Gutkin, abielus Chaikis	Freiburgi ülikool	med	1904
2	Selma	Feldbach	Berni ülikool	med	1905
3	Esther	Gutkin, abielus Belkin	Freiburgi ülikool	med	1905
4	Marie (Masse, Massa)	Schumann	Zürichi ülikool	med	1905
5	Margarethe (Daisy)	paruness Wrangell, abielus vürstinna Andronikow	Tübingeni ülikool	rer nat	1909
6	Beatrice	Pallon	Zürichi ülikool	med	1909
7	Helene	Taar, abielus Segalla	Berni ülikool	phil	1909
8	Alide Emilie (ka Liidia, Lydia)	Poom, abielus Bockhoff, siis Jürgenson, viimaks Teemant	Berni ülikool	med	1911
9	Johanna	Sild, abielus Rebane	Berni ülikool	phil	1911
10	Ebba	von Husen, abielus Schneider	Tübingeni ülikool	rer nat	1912
11	Frieda Emma	Kelch	Zürichi ülikool	phil	1912
12	Elisabeth	Schiemann	Berliini ülikool	phil	1912
13	Jenny Zenaida (Sinaide) Berta Leonie	krahvitar Keyserling, abielus vabaproua von Ungern-Sternberg	Heidelbergi ülikool	phil	1912/13
14	Sara	Gutkin, abielus Hoefer	Berliini ülikool	med	1914
15	Elsa	Sapas, abielus Blum	Zürichi ülikool	med	1919
16	Toni	Kraepelin, abielus Schmidt	Müncheni ülikool	med	1920
17	Hildegard Anna	Lemm	Halle ülikool	med	1923
18	Dagmar Anna Marie	Reinwaldt	Viini ülikool	phil	1927
19	Regine Magdalene	Schultze	Greifswaldi ülikool	phil	1927
20	Ingeborg	Schmidt	Tübingeni ülikool	med	1927

⁷ Nt Bettac (vt ülal); Margarethe Hartge, vt Hartge 1968: 221; Sigrid Eichfuss: vt promotsioonidokumendid. – Kanton Zürich Staatsarchiv U 109.7.1455. Võimalik, et Eichfuss ei jõudnud kaitsmiseni, sest kukkus eksamil läbi. Tasub mainida, et 1941. aastal kaitses Tartus doktorikraadi lätlane Anna Bërzkalne. Anna Bërzkalne isikutoimik. – RA, EAA.2100.2b.9.

Esimesed doktorikraadiga naised tänapäeva Eesti aladelt

21	Anna Magdalene	Dehn	Müncheni ülikool	phil	1929
22	Renata Emanuela Alexandra	Beckmann	Tartu ülikool	med	1929
23	Ina-Marie	Friedenthal	Jena ülikool	phil	1929
24	Sophie	Ehrhardt	Müncheni ülikool	phil	1930
25	Marie (Mary)	Dehio	Heidelbergi ülikool	med	1930
26	Ruth Alice	Kentmann	Marburgi ülikool	phil	1930
27	Liidia	Poska, abielus Teiss	Tartu ülikool	rer nat	1930
28	Hilda	Taba, abielus James	Columbia ülikooli õpetajate kolledž, NY	educ	1930/ 1932
29	Irene	Jacobsen, ka Jacobson	Hamburgi ülikool	rer nat	1931
30	Aleksandra	Ibrus, abielus Määr, hiljem Raatma	Tartu ülikool	med	1933
31	Alma Aline	Tomingas	Tartu ülikool	pharm	1933
32	Elise	Käer, abielus Kingisepp	Tartu ülikool	med	1934
33	Elfriede	Kalamees, abielus Grünthal, eestindatud Ridala	Tartu ülikool	vet	1935

Berni ja Zürichi ülikoolid olid populaarsed enne Esimest maailmasõda. Mitmeid doktorikraade kaitsti ka Tübingenis, Freiburgis ja Heidelbergis. Peale Tartu ülikooli on nimekirjas põhiliselt saksa kultuuriruumi ülikoolid ühe erandiga: Columbia ülikooli õpetajate kolledž Ameerika Ühendriikides. Doktoriks promoveerujate puhul on nimetatud ainult viimane ülikool, tegelikult võisid naised õpingute jooksul õppida mitmes ülikoolis.

Tabelisse kuuluvatele naistele on rahvuskuuluvuse omistamine kohati meelevaldne ja mitmete näidete puhul (nt Feldbach, Pallon, Beckmann, Reinwaldt) erines rahvusmääratlus dokumendist dokumenti, kuid võime öelda, et eestlannad jäävad siiski vähemusse ning seda ka pärast Esimest maailmasõda.

Arvestades piiratud võimalusi kõrgema hariduse omandamiseks kohapeal, on Eesti esimesed naissoost doktorid võrreldes lääneriikidega pisut hilisemad. Lähinaabritega võrreldes kaitses Helsingi ülikoolis 1895. aastal doktorikraadi arstiteaduses Karolina Eskelin, 1896. aastal filosoofiadoktori kraadi Thekla Hultin, 1900. aastal ajaloos Alma Söderhjelm, 1902. aastal kirjandusteaduses Hanna Lindberg,

1903. aastal kirjandusteaduses Jenny af Forselles, 1903. aastal keemias Signe Malmgren, 1909. aastal ajaloos Liisi Karttunen, 1914. aastal arstiteaduses Laimi Ledenius ja 1915. aastal arstiteaduses Ellen Ahlqvist (Pohls 2013: 26). Esimene lätlannast doktor, arstiteadlane Klāra Hibšmane, kaitses doktorikraadi Berni ülikoolis 1906. aastal ning Läti ülikoolis kaitses 1934. aastal doktorikraadi Anna Bormane (Stradiņš 2003: 286). Sarnaselt Eesti aladele kaitsesid mitmed Läti aladelt pärit sakslannad ja juuditarid doktorikraade Šveitsis ja Saksamaal, nt Margarethe von Uexküll-Gyllenband Zürichis 1901 (Kivimäe 1999b: 165–166) ja Anette (Anna) Broecker Heidelbergis 1921 (Broecker 1921), vt ka Maurer (2017). Esimene leedulanna kaitses doktoriväitekirja 1910. aastal pediaatrias Berliinis,⁸ järgmine 1923. aastal Fribourgi ülikoolis pedagoogikas ja kolmas 1927. aastal Zürichis pedagoogikas. Kaunase ülikoolis kaitses naine esimese doktorikraadi alles 1939. aastal zooloogias. (Žvinklienė 2003: 160–161).

Järgnevalt tutvustame tabelis toodud naiste teekonda ülikooli ja usaldusväärsete andmete olemasolul ka lühemalt nende edasist elukäiku. Ebaproportsionaalselt pikalt keskendume kolme baltisaksa naise, Margarethe von Wrangelli, Elisabeth Schiemanni ja Leonie von Keyserlingi karjäärите kirjeldamisele, sest nad ei piirdunud vaid doktorikraadiga ja tegid ka akadeemilist karjääri. Neist kolmest on eestikeelsele lugejale kõige enam tuntud Wrangell, kuid tema karjääri olulised faktid toome lugejani uuesti võrdluse loomiseks. Pärast Esimest maailmasõda kaitsnud naistest valisid mitmed eesti ja baltisaksa naised samuti akadeemilise töökoha. Nende karjääritee keskendume käesolevas artiklis põgusamalt.

Doktorikraadiga naised enne Esimest maailmasõda

Vaatamata asjaolule, et Šveits ja ka Prantsusmaa avasid ülikoolide uksed naistele varem kui Saksamaa, ning Vene keisririigist pärit üliõpilased õppisid mõlemas riigis, kaitsesid esimesed Eestist pärit

⁸ Kuigi artiklis puudusid nimed, siis ilmselt on siin mõeldud siin Veronika Alseikienė-Janulaitytė't. Teistel andmetel oli esimeseks Leedus Barbora Burbaitė-Eidukevičienė, kes lõpetas Zürichi ülikooli tunnistusega 1892. aastal. Doktorikraadi Zürichi matrikel ei kinnita, kuid andmebaasis leidub ka vigu (Zürichi matrikel).

naised doktorikraadi Saksamaal. Õed Gutkinid, Lea ja Esther, olid pärit Tallinnast, alustasid Halle ülikoolis ning kaitsesid doktorikraadi Freiburgis (vt Kivimäe 1999a: 146–148). Mõlemad õed sooritasid riigieksami, et praktiseerida arstina Venemaal. Lea töötas 1904–1905. aastal vabatahtliku arstina Tallinnas enne eksamite sooritamist, aga ta suri juba 1911. aastal. Esthergi tegutses vahepeal Tallinnas, ent siirdus edasi Venemaale. Hiljem lisandus doktorikraadiga Gutkinite perre kolmas doktorikraadiga naine, Sara. (Kivimäe 1999a: 146–148). Koos Estheri ja Lea Gutkiniga sooritas edasiõppimiseks vajaliku ladina keele lisaeksami samuti Tallinnast pärit Marie Schumann.⁹ Üldiselt peeti Venemaalt pärit juudisoost tudengeid kõige ebasoovitavamaks tudengitüübiks, sest neid peeti poliitiliselt aktiivseteks radikaalideks, keda ei huvitanud väikekodanlikud moraalinormid (Mazón 2003: 5). Ei ole teada, et ükski nimetatud naistest oleks olnud poliitiliselt aktiivne.

19. sajandi viimastel ja 20. sajandi esimestel aastatel liikus Vene naiste eeskujul Šveitsi ülikooli nii saksa, juudi kui ka eesti päritolu naised. 1905. aastal kaitses Bernis doktorikraadi Selma Feldbach ja Zürichis Marie Schumann. Selma Feldbachi on peetud esimeseks eestlannaks, kuid tema rahvuslik enesemääramine on mõnevõrra keerulisem. Kui Postimees (10.05.1905: 3) kirjutab Feldbachist kui potentsiaalsest kõrgharidusega naisest, kes Eesti asja heaks tööle hakkab, siis oma kutsetegevuse registreerimise tunnistusel on ta rahvuseks märgitud sakslane.¹⁰

Marie Schumann pärines ilmselt juudi perekonnast Tallinnast. Doktoripromotsiooniga seotud elulookirjelduses kirjutab 1879. aastal sündinud Marie, et ta õppis Tallinna tütarlastegümnaasiumis, kust ta 1896. aastal sai koduõpetaja kutse ning sooritas 1899. aastal ladina keele eksami. Sama aasta sügisel immatrikuleerus ta Zürichi ülikooli. Kahe semestri järel liikus Schumann Berni ja naasis 1902. aastal Zürichisse, kus tal valmis 1904. aastaks dissertatsioon.¹¹ Marie Schumanni saavutustest kirjutas ka Postimees (14.07.1905: 3).

⁹ Eksamiprotokoll ja eksamitööd, 1899. – Rahvusarhiiv, EAA.2457.1.249, l. 64 jj.

¹⁰ Mittepraktiseeriva arsti Selma Feldbachi kutsetegevuse registreerimisleht. – RA, ERA.2000.1.292.

¹¹ Curriculum vitae. – Kanton Zürich Staatsarchiv U 106.13.802.

Juudi ja baltisaksa naised, nagu Marie Schumann ja eriti Selma Feldbach olid ka eesti naiste jaoks teedrajavad (vt Postimees 17.09.1903: 3) ning nii liikus 1900. aastate esimesel kümnendil hulk Eestist pärit naisi eeskätt Berni. Paljud neist olid lõpetanud Puškini tütarlastegümnaasiumi Tartus: Linda Kaart, Fri(e)da Sangernebo, Monika Kalkun immatrikuleerusid talvel 1903/04, Irmgard Pallon 1904. aasta suvel, Franziska Martna, Alide Poom ja Helene Taar talvel 1904/05, Johanna Sild kevadel 1905, Elsa Saukas ja Helene Kissa suvel 1906.¹²

1909. aastal promoveerus Zürichi ülikoolis doktoriks Beatrice Pallon, kelle kohta on märgitud, et neiu on pärit Riiast (Zürichi matrikkel). Tõenäoliselt on tegemist Mihkel ja Emilie Palloni tütre Beatrice Marie'ga,¹³ kelle vanem õde Irmgard Adele Pallon immatrikuleerus Berni ülikooli 1904. aasta suvesemestril.¹⁴ 1903. aasta Postimees (25.10.1903: 3) tutvustab samuti Beatrice Pallonit, kes on juba kaks aastat Bernis arstiteadust õppinud. Helme koguduse personaalraamatu järgi kolis pere Riiga,¹⁵ kuid vanemad olid 1920. aastate alguses Eestis tagasi. Irmgard Pallon-Buchstab oli pärast Eesti iseseisvumist jäänud Venemaale ning püüdis opteeruda. Nendes dokumentides on arusaadavalt rõhutatud, et päritolult on tegemist eestlasega.¹⁶ Beatrice Palloni kohta on kahjuks vähe kindlaid teateid pärast Zürichi ülikooli lõpetamist.

Esimesena promoveerus Berni ülikoolis Helene Taar,¹⁷ kes oli sündinud 1880. aastal Viljandimaal Vana-Võidus.¹⁸ Doktoripromotsoonimaterjalidele lisatud eluloo järgi sai ta esimese hariduse kodus koduõpetaja käe all, seejärel seitsmeklassilises saksa erakoolis

¹² Universität Bern Matrikelbuch, Band VII. – Kanton Bern Staatsarchiv (edaspidi St.A.B) BB IIIb 1163.

¹³ EELK Helme kogudus, Personaalraamat XIII (saksa pihtkond), 1858–1939. – RA, EAA.1296.1.410, kaader 7.

¹⁴ Universität Bern Matrikelbuch, Band VII. – St.A.B BB IIIb 1163.

¹⁵ EELK Helme kogudus, Personaalraamat XIII (saksa pihtkond), 1858–1939. – RA, EAA.1296.1.410, kaader 7.

¹⁶ Irmgard-Adeele-Elisabeth Mihkli t. Buschtab [sic]-Palloni opteerumistoimik. – RA, ERA.36.2.1511.

¹⁷ Teaduskonna protokoll, 09.11.1909. – St.A.B BB 05.10.1707, l. 264.

¹⁸ Personaalraamat A-V XXI (Uue- ja Vana-Võidu) 1877–1899. – RA, EAA.1290.1.532, kaader 733.

Viljandis.¹⁹ Ülikooli ajal tegi Taar kaastööd mitmetele Eesti ajalehtedele, kirjutades reisikirju, aga ka ilukirjanduslikke kirjutisi. Naiste hariduse teemal ilmus Taarilt pikem kirjutis Noor-Eesti kogumikus „Võitluse päivil“, mis andis ülevaate naiste kõrgema hariduse oludest üle maailma Ameerika Ühendriikide ja Austraaliani välja ning kutsus üles eesti ühiskonda vaesemate naistudengite toetuseks korjandusi korraldama (Taar 2005). Taari doktorieksam toimus uue kalendri järgi 9. novembril 1909 ning ta promoveerus *magna cum laude*.²⁰ Hilisemat segadust kolme eesti naise Berni promotsoonijärjekorras võib tekitada asjaolu, et Taari väitekiri trükiti alles 1912. aastal (Taar 1912). Kuni pole teada Beatrice Palloni promoveerumise kuupäev, on mõtteline esikoht eesti naiste hulgas endiselt lahtine, kuid selleks ei ole tõenäoliselt ei Adele Poom-Teemant ega Johanna Sild-Rebane, keda on (koos Selma Feldbachiga) nimetatud senises kirjanduses.

Eesti ajalehed kirjutasid 1909. aastal, kuidas Helene Taar on teinud Šveitsis doktorieksamid. Pikem artikkel ilmus novembri alguses väljaandes Malev (12.11.1909). Taar abiellus 1911. aastal Berliinis professor Silvio Segallaga (vt nt Tallinna Teataja, 16.11.1911: 3) ja ilmselt külastas abielupaar Eestit edaspidigi, sest 1929. aastal mainitakse abikaasat suvitamas Vana-Võidus (Oma Maa, 13.08.1929: 1).

Alide Poomi perekond oli pärit Virumaalt. Tema isa Juhan Poom oli Kukrusel aidamees. Peres kasvas üheksa last ning Alide oli nendest noorim ja sündinud siis, kui pere oli kolinud Narva. Feodor Klementi mälestuste järgi oli vanem vend Rudolf jõukamal järjel. Kui Klementi ema Elisabeth Karolina, kes oli vanim õde, sai väga kesise hariduse ning pidi varakult mõisasse tööle minema, siis pere noorim tütar Alide sai õdede-vendade toetusel lubada endale kõrgeimat võimalikku haridust. (Klement 1983: 10–12). Olles Eestis tagasi, sooritas vahepeal abielunud Bockhoff-Poom arsti eksamid ja töötas pikemalt Kreenholmis. Tema kolmas abikaasa oli mitmekordne riigivanem Jaan Teemant, kellega koos elades oli Alidel arstipraksis Tallinnas (vt tema kohta pikemalt Tammela 2022).

¹⁹ Curriculum vitae. – St.A.B. BB IIIb 1299.

²⁰ Teaduskonna protokoll, 09.11.1909. – St.A.B BB 05.10.1707, l. 264.

1882. aastal mööblitöösturi Aadu Silla perre sündinud Johanna immatrikuleerus Bernis 1905, kuid veetis mõned semestrid ka Viinis ja Londonis. Pärast ülikooli lõpetamist töötas Sild ajakirjanikuna, abiellus kolleegi Hans Rebasega ning kui Rebase saadikukarjäär algas, keskendus tõenäoliselt pigem ühiskondlikule tegevusele (Kures 2017: 9–10; Viljandimaa naised 2022: 234–235). Dr Sild pidas Tartus olles salongi, millest on meeldivad mälestused kirjanikul Marta Sillaotsal (Sillaots 1939: 145, 147).

Samaaegselt Eesti naistega jätkasid doktoriväitekirjade kaitsmist ka baltisaksa naised. Neist kolm, Margarethe von Wrangell, Elisabeth Schiemann ja Leonie von Keyserling, on selles grupis ainulaadsed põhjusel, et neil õnnestus akadeemiliselt jõuda professori ametinimetuseni, mistõttu on nendest pikemalt juttu järgmises alapeatükis.

Ebba von Husen oli Margarethe von Wrangelli lähedane sõbranna ja sai kolm aastat pärast Wrangelli loodusteaduste doktoriks. Erinevalt Wrangellist oli tema karjäär rohkem üles ehitatud vajadusele endale varakult sissetulek tagada. Seega töötas ta enamiku elust õpetajana – nii enne kui ka pärast abielu Guido Schneideriga (Album 1930: nr 190). Husen (pärast abielu Schneider) lahkus koos abikaasaga 1919. aastal Rootsi. Küll aga jõudsid nad mõlemad Wrangelliga enne panustada Eesti haridusellu Elisekoolis,²¹ Ebba Husen ka õpetaja ja juhatajana Henriette koolis.²² Wrangell kuulus Elisekooli hoolekogusse ja Husen õpetas loodusaineid. (Album 1930: 27, 54).

1877. aastal Viljandis sündinud Frieda Kelch õpetas pärast tütarlastekooli lõpetamist Peterburis saksa keelt. Augustis 1904 õnnestus tal saada koht Inglismaale, kus ta õpetas Bristolis ja Brightonis saksa keelt, muusikat ja käsitööd. Peale raha teenimise lõpetas ta seal Bournemouthi tütarlaste kõrgema kooli ja Londonis õpetajate kolledži ning immatrikuleerus 1906. aastal Zürichi ülikooli. Kelch õppis keemiat ja alustas 1909. aasta sügisel oma väitekirja kirjutamist eradotsendi

²¹ Saksakeelne tütarlaste erakool Tallinnas, mille lõi Elise von der Howen 1879. aastal ja mida kutsuti algselt looja nime järgi Howeni kooliks ning hiljem tema eesnimest tuletatult Elisekooliks.

²² Saksakeelne tütarlaste erakool Tallinnas aastatel 1907–1914, mille loojaks oli Ella Fritz.

Dr Adolf Grüni käe all.²³ Temagi saavutus leidis ajalehtedes kajastamist (nt Tallinna Teataja, 12.05.1912, 3). Pärast lõpetamist otsis Kelch töövõimalusi Eestis ja töötas sarnaselt Huseni ning mitmete pärast Esimest maailmasõda lõpetanutega õpetajana (vt nt Saaremaa, 21.06.1924, 1; Saaremaa 16.07.1924, 1; Nool (Tartu), 09.08.1930, 3).²⁴

Zürichis promoveerus 1918/1919 ka Elsa Alide (ka Elss) Sapas, sündinud 1892 Vana-Karistes ning immatrikuleeritud 1913. aastal. Sapase väitekiri puudutas psühholoogiat. Sapas abiellus 1921. aastal dr Ernst Blumiga. (Zürichi matrikkel). Kuigi tema kohta viimasel ajal avaldatud artiklites on mõningaid ebatäpsusi, võib eeldada, et ta tuli pärast lõpetamist Eestisse tagasi ja küüditati 1941. aastal (Memoriaal).

Esimesed akadeemilist karjääri teinud baltisakslannad

Margarethe von Wrangell, Elisabeth Schiemann ja Leonie von Keyserling olid esimesed baltisaksa soost doktorikraadiga naised, kes olid pärit tänapäeva Eesti alalt ja kes jõudsid teaduskarjääris professori ametini. Kõik kolm said kraadi Saksamaal ning esimesed kaks tegid just seal karjääri. Wrangelli jaoks oli see pärast kokkupuudet kommunistidega täiskasvanuna teadlik valik. Schiemann sündis Viljandis, kuid pere kolis Berliini juba siis, kui ta oli algklassiealine. Wrangell sai doktorikraadi keemias 1909. aastal Tübingenis, Schiemann taimegeneetikas 1912. aastal Berliinis ja Keyserling ajaloo 1912²⁵ Heidelbergis (Kivimäe 1999b).

Paruness Margarethe (olenevalt allikast on kirjapilt Margarethe või Margarete) Mathilde von Wrangell (1876[ukj 1877]–1932) sündis jõulude ajal Moskvas Karl ja Ida von Wrangelli pere kolmanda lapsena. Tema hüüdnimeks oli Daisy, mida ta ka ise kasutas alguses teadustöös, et eristada ennast mitmest suguvõsas olnud nimekaimust (Andronikow

²³ *Curriculum vitae*, Frieda Kelch. – Kanton Zürich Staatsarchiv, U 110.6.1292, l. 3.

²⁴ Vt ka EV Siseministeeriumi administratiivajade peavalitsuse kodakondsuse laudkond Viljandi linna politseiülemale, 02.09.1925. – RA, ERA.14.13.2511, l. 2.

²⁵ Väitekiri ilmus trükis aastal 1913.

1935: 166). Isa töö tõttu elati mitu aastat Venemaa sisekubermangudes, sh Ufaas, kuigi päritolu pooldest kuuluti Eestimaa kubermangu rüütelkonda. Isa errumineku järel kolis pere Tallinnasse. Margarethe õppis Elise von der Howeni tüdrukutekoolis (hilisem Elisekool), kus tutvus Ebba von Huseniga, kellega nad olid sõbrad elu lõpuni ning kellega jagati ühist huvi loodusteaduste ja õppimise ning teaduse, aga ka matkamise ja kirjanduse vastu. Pärast õpingute lõppu sooritasid mõlemad kõrgemad guvernandieksamid. Mitmekülgselt andekana tegeles Wrangell lisaks mõne õpilase õpetamisele maalimise ja ilukirjanduse kirjutamisega ja üks tema novell avaldati kohalikus Tallinna lehes. Võimaluse avanedes käis ta Greifswaldi ülikoolis pakutavatel suvekursustel ning 1904. aastal asus õppima Tübingeni ülikooli. Doktoriväitekirjani keemia alal (*summa cum laude*) jõudis ta 1909. aastal, olles algse botaanikahuvi vahetanud põnevama eriala vastu. Värske doktorina asus Wrangell tööle assistendina Tartus Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi katsejaamas, kus töötas mõned kuud, kuni sai võimaluse vahetada selle praktikakoha vastu Nobeli preemia laureaadi William Ramsay laboris Londonis. Selle järel oli ta praktikakohal kahekordse Nobeli preemia laureaadi Marie Curie juures Pariisis. Mõlemas kohas kasutas ta võimalust uurida ja teha katseid radioaktiivsuse vallas. Curie haigestumise tõttu tuli ta Tallinnasse tagasi, võttes vastu Eestimaa Põllumajandusliku Seltsi katsejaama juhataja koha 1912. aastal. Esimene maailmasõda tõi kaasa töökatkestuse ja baltisakslaste vaenamise, misjärel Wrangell võimaluse tekkimisel jäi elama ja töötama Saksamaale, kus olud tundusid palju paremad, iseäranis pärast mitut nädalat bolševike käes vangis olemist. (Kivimäe 1999b: 167–170, vt ka Andronikow-Wrangell 1999).

Seal avanes võimalus minna Hohenheimi, rakenduslikku laadi põllumajanduskõrgkooli, kuhu teda kutsus Hohenheimi direktor Hermann Warmbold, kellega oldi enne maailmasõda Tallinnas tuttavaks saadud. Wrangell jätkas juba Tallinnas alustatud katsetega ja kaitses seal habilitatsiooniväitekirja fosforhappe mõjudest mulla viljakusele. Tegemist oli aastaga 1920 ja Saksamaal oldi Esimese maailmasõja järel aru saadud, kui oluline on toidujulgeolek. Just Warmboldi huvi ja toetuse tõttu, kes oli alates 1919. aastast tegev Preisi Põllumajandusministeriumis, alates 1921. aastast olnud Preisi

põllumajandusminister ja lõpuks Saksamaa majandusminister (1931–1933), jäi Wrangell Hohenheimi ja sai enda instituudi, selle asemel, et minna tööle Berliini füüsikalise keemia ja elektrokeemia instituuti. Koos Friedrich Aereboega, kes oli Hohenheimi uus direktor (Warmboldi järel), tegeles Wrangell väetissüsteemi loomisega, mis pidi Saksamaa muutma sõltumatuks sisseostetavatest väetistest. Nende uurimistöö tulemustest oli huvitatud peale põllumajanduse ka keemiatööstus. Kuigi lootused ja ootused olid suured, samuti rahastus, ei täitnud uurimistöö oma eesmärgi. Wrangelli töö pidi näitama, kuidas n-ö sundida taimi mullast toitaineid ise paremini kätte saama, et tuleks vähem kasutada sisse ostetud väetist. Tänapäevani pole võimalik välja tuua ühtainust konkreetset põhjust, miks Aereboe-Wrangelli süsteemi laialdaselt kasutusele ei võetud, kuid tõenäoliselt on tegemist mitme teguri koosmõjuga. Hilisemal ülekontrollimisel võisid Wrangelli arvutused ebatäpseteks osutuda, samas oli Saksamaa üle saanud hüperinflatsioonist ning oli Euroopaga poliitiliselt ja majanduslikult uuesti integreeritud, seega oli võimalik jälle väetist mujalt sisse osta ning olukord polnud nii ebastabiilne. (Szöllösi-Janze 2000: 48).

Samas sai Wrangelli taimede toitumisõpetuse instituut endale uue hoone ja Wrangellist sai esimene Saksamaa korraline naissoost professor. Hermann Warmboldil oli Hohenheimi direktorina õnnestunud saada Württembergi kuningriigi kuningalt Wilhelm II-lt 4. novembril 1918, ehk napilt enne revolutsiooni algust Saksamaal, promotsiooniõigus. Seega oli kiiremas korras vaja kedagi, kes kaitseks doktoritööd ja seal habiliteeruks. Wrangellil oli doktoritöö Tübingenist olemas, kuid ta oli valmis ja ka väga huvitatud habiliteerumisest. Seega vastastikune huvi aitas Hohenheimil saada teiste vanade, habiliteerumisõigusega ülikoolidega võrdseks. (Szöllösi-Janze 2000: 44). Wrangelli koha saamisel mängis rolli asjaolu, et ta ei põlanud ära ei väikest kohta ega meeste seas vähepopulaarset eriala, mis justkui ei olnud võrdväärne vanade traditsiooniliste teadussuundadega. See ei tulnud ilma sisepoliitilise võitluseta – Wrangelli professoriks saamise vastu oli tugev siseleer, kuna tegemist oli kellegi välisega, kes oli pärit Venemaalt ja õppinud keemiat, kuid polnud varem töötanud ülikoolides, ning keda lisaks toetasid poliitilised jõud. Muidugi – tegemist

oli ju naisega. Kõrgkooli autonoomiaga harjunud kohalikele härradele oli see tugevalt vastukarva. Wrangelli süüdistati ka plagiaadis – ta olevat enda tulemused vene teadlaste pealt maha kirjutanud ja polevat neile viidanud. Leeri vastuseis murdi, sest Wrangelli toetasid mitmed mainekad teadlased, kes olid tema võimekusega kursis. (Szölösi-Janze 2000: 44–47). Wrangell töötas elu lõpuni Hohenheimis, kus oli edukas juhendaja ja õppejõud. Kui ta oli teada saanud, et surnuks peetud lapsepõlvesõber, vürst Vladimir Andronikow on elus, abiellusid nad 1928. aastal (erilooga töötas Wrangell, uue nimega Andronikow, pärast abiellumist edasi). Nende abielu ja rööm jäi üürikekses, kuna Margarethe suri juba 1932. aastal neeruhaigusesse. (Kivimäe 1999b: 171–172).

Elisabeth Schiemann sündis 1881. aastal Viljandis. Kuna tema isa Theodor Schiemann oli oma avaliku venevastasuse tõttu sunnitud Balti kubermangudest lahkuma, kolis pere 1887. aastal Berliini ja Schiemann kasvas seal üles baltisaksa konservatiivses vaimus. Kui Saksamaal avanes võimalus minna vabakuulajana ülikooli, haaras seni õpetajana töötanud Schiemann sellest kinni (Stamhuis, Monsen 2007: 449–450). Erwin Bauri juhendamisel kaitses Schiemann 1912. aastal doktoritöö taimemutatsioonidest (Schiemann 1912). Baur oli ka tema pikaajaline ülemus, kes kutsus Schiemanni enda meeskonda Berliini põllumajanduskõrgkoolis. Meeskond koosnes eranditult naistest. Kui rahastus paranes – geneetikaga tegelemine, sealhulgas ka taimede mutatsioonide uurimine ja mõjutamine muutus saksa rahva jaoks tähtsaks, võeti tööle ka meessoost kolleegid, kes said tänu oma soole lisaks ka ülikoolis loenguid pidada ja alalise lepinguga palgalise töökoha. Assistentidest naised neid privileege ei saanud. Schiemann sai 1924. aastal eradotsendiks. Vaatamata pikaajalisele koostööle ja lubadustele ei määranud Baur Schiemanni 1928. aastal uues taimekasvatuse instituudis osakonna juhatajaks, talle ei loodud sinna üldse kohta. (Stamhuis, Monsen 2007: 451, 452). 1931. aastal sai Schiemannist erakorraline professor Berliini Keiser Wilhelmi Ülikoolis. Bauri instituudis ta enam ei töötanud ning ta sai külalisteaduriks Berliini botaanika muuseumis. Seminaride ja loengute eest saadavaga elatas ta end kokkuhoidlikult ära ning sai samal ajal enda uurimistöoga

– taimearetuse ajalooaga – vabalt jätkata. 1939. aastal aga ei uuendatud tema õigust õpetada ja 1940. aastal ta kaotas selle sootuks, kuna oli avalikult natsiideoloogia vastu (Stamhuis, Monsen: 454, 455).

Sõja ajal pommitati ka botaanikaaeda ja seal töötamine muutus võimatuks. Schiemannile pakuti õnneks varsti pärast seda võimalus juhtida kultuurtaimede ajaloo osakonda Keiser Wilhelmi Kultuurtaimede Uuringute Instituudis. Schiemann oli pakutuga rahul, kuigi ta selja taga käisid arutelud teemal, kas määrata teda kogu instituudi juhiks. Seda siiski ei juhtunud, kuna vaatamata naise teadmistele ja kogemustele arvati, et ükski mees ei sooviks töötada tema alluvuses. Schiemann juhtis osakonda kuni pensioneerumiseni 1956. aastal. Vahepeal sai ta ka erakorraliseks professoriks Humboldti ülikoolis (samas). Jätkuvalt jäi ikkagi kättesaamatuks korralise professori koht. Teised Schiemanni elukäiku ja karjääri uurinud ning analüüsinud uurijad on seisukohal, et seisakud karjääris võimaldasid tal tegeleda sellega, mis teda päriselt huvitas, selmet tegeleda võimu kogumise ja kasutamisega. Teisalt oli Schiemann nii vaba poliitilistest kammitsestest, millega ta poleks nõustunud, kuna ta oli sedavõrd avalikult vastu natsionaalsotsialistlikule rassi- ja diskrimineerimispoliitikale (Nürnberg jt 2014).

Peale sakslaste mõjutas ka natsionaalsotsialistlike sümpaatiatega baltisakslasi Schiemanni eitav suhtumine valitsevasse ideoloogiasse. Kuigi Schiemann pärines selgelt baltisaksa perekonnast, on ta millipärast välja jäänud Else Frobeniuse artiklist „Baltische Frauen im Reich“. Frobenius mainib enda kirjutises ära näiteks abielu kaudu baltlaste hulka kuulunud Luise von Brandti, kuid mitte Schiemanni (Frobenius 1929: 107). Teame, et hiljem sai Frobeniusest parteisse kuulunud natsionaalsotsialist ning nende poliitilised vaated erinesid diametraalselt. Schiemann keeldus avalikult antisemiidiks olemisest ning salaja isegi aitas juute, saades selle eest ka postuumselt kõrgeima tunnustuse ehk „õiglane rahvaste seas“ staatuse (Righteous 2022: 10). See aga ei selgita täielikult, miks Schiemann Frobeniuse artiklist juba 1920. aastatel välja jäi. Arvestades, kui mõjukas ja baltisaksa ringkondades tuntud oli Schiemanni isa, tundub vähetõenäoline, et Frobenius ka Elisabeth Schiemannist midagi kuulnud polnud.

Tegemist oli andekate ja teotahteliste naistega, kes tegid karjääri keerulisel ajal. Ühelt poolt oli naisena keeruline teaduses läbi lüüa, teisalt jäid nad poliitika hammasrataste vahele. Wrangelli tööst olid huvitatud nii suurtööstused kui ka poliitikud, nende kaudu tuli ka raha ning Wrangell oli sunnitud laveerima enda põhimõtete (teadus peab tooma kasu kõigile inimestele ja teadustulemused peavad tuginema korduvatele õnnestunud katsetele, mitte loodetavatele tulemustele) ja praktiliste vajaduste vahel – tarvis oli saada rahalist ja poliitilist toetust, et enda tööga jätkata ja instituuti üles ehitada ning alluvatele palka maksta. Teisalt oli just tema oskus enda tööst atraktiivselt ka mitteteadlastele ehk põllupidajatele ja poliitikutele ning tööstuse juhtidele rääkida see, mis talle hiljem kätte maksis ja mistõttu teda ilmselt ebapopulaarseks kaasajooksikuks peeti. Selle tõttu on ka tema suur töö instituudi üles ehitamisel (nii teaduslikus kui ka puhtpraktilises mõttes) ja juhatamisel (100 kaitstud doktoritööd tema üheksa juhatamisaasta jooksul) aja jooksul justkui ära unustatud.

Wrangelli varase surma tõttu puuduvad kindlad tõendid, millised olid tema enda vaated ning nende kohta on säilinud vaid tema abikaasa vürst Andronikowi tõlgendus. Kuna Wrangell tõsteti Natsi-Saksamaal au sisse, lisaks oli ta teinud koostööd või vähemalt osutunud kasulikuks (mitmel puhul Wrangell enda sõnul loobus suurfirmade rahast, et enda teadustööd sõltumatuna hoida) tööstusele, mida hiljem Natsi-Saksamaal poliitika huvides ära kasutati, jäi tema pärand selle pleki varju (Szöllösi-Janze 2000: 41). Samuti arenes teadus, mistõttu tema teaduslikud saavutused osutusid hiljem ebavajalikeks, kui polnud enam nii suurt varustuskriisi ja ühtlasi leiti vigu tema esialgsetes tulemustes (samas: 40–48).

Nii Schiemanni kui ka Wrangelli puhul oli oluline mõne kõrgemal positsioonil seisva mehe patronaaž selleks, et ületada soost tulenevad takistused, kuid mõlemad kogesid patronaažiga kaasneva poliitilisuse tõttu ka tagasilööke. Mõlemal juhul oli lähiperekond haritud ja haridust toetav, kuid Schiemanni puhul tehti seda teatud piirini – tema professorist isa ei toetanud naiste ülikooliõpinguid. See on hea näide ülalmainitud ja ka haritud (Theodor Schiemann õppis Tartu ülikoolis ajalugu ja töötas hiljem erinevates arhiivides arhivaarina) baltisaksa kogukonnas levinud konservatiivsest vaatest, et naiste haritus on hea

seni, kui see ei ületa lastele eeskujuks olemiseks ja õpetamiseks vajalikku. Siiski sai Elisabeth Schiemann oma tahtmise. Võimalik, et ainukeseks lapseks olemine aitas kaasa – isal polnud poega, kelle ülikoolihariduse saamist oleks tulnud majanduslikult toetada ja rohkem tähtsustada kui tütre haridust (Baltisches 2021: 676–677).

Wrangelli isa oli noorelt surnud, samuti ka tema vend ja õed ning ta oli oma ema jaoks ainuke, keda toetada. Schiemanni ema vaadete kohta info puudub, kuid Wrangelli ema Ida on kirjutanud, et kavatses jääda vallaliseks, tegeleda õpetamisega ning luua kool, mida juhatada. Kusjuures ta isa ei olnud sellele vastu, vaid hoiatas, et tütar jääb abielludes sellisest elust ilma. (Andronikow 1935: 22–23). Seega mõistis Ida Wrangell tütre soovi pereelu elamise asemel end igakülgsest harida. Võtmata Wrangelli isa vaadete osas meelevaldset seisukohta, ei saa siiski märkimata jätta Heide W. Whelani tähelepanekut, et peale Wrangelli isa olid varakult surnud ka Leonie von Keyserlingi ja Ebba von Huseni isad (Maurer 2017: 167). Kuigi see võis ja töigi kaasa majanduslikke raskusi – ühiskonnas oli pere ülalpidamine ja vara kogumine mehe ülesanne –, võis see anda vabamad valikuvõimalused: polnud isa vastuseisu, mis toonases ühiskonnas oli oluline tegur naiste elukäikudes.

Nii Wrangell kui ka Schiemann tegelesid põllumajandusliku suunitlusega teadusalal, mis ei olnud algselt nii prestiižne, kuid osutus praktiliselt vajalikuks. Nad said sellega tegeleda, kuna meessoost huvilisi oli alguses vähe. Wrangelli uuringud, professor ja instituut toetusid põllumajandusministeeriumi ja eelkõige Hermann Warmboldi, nii Hohenheimi direktori kui ka hilisema majandusministri toetusele. See toetus oli samas korruptsioonimaiguline ja poliitiliselt riskantne. Nii poliitiline toetus kui ka Wrangelli elulugu, mis oli sobilikult kirjutatud, muutsid ta Natsi-Saksamaal populaarseks (Szöllösi-Janze 2000: 44–46, 48). Wrangelli professoriks saamine oli seotud suurema skandaaliga, sest mitmed sama kõrgkooli õppejõud olid selle vastu. Wrangelli puhul oli aga tegemist pigem soolise diskrimineerimisega, mida üritati peita akadeemiliste põhjenduste taha (Fellmeth 1998: 12–14). Schiemanni otsekohene natsivastastus tuli talle pärast sõda kasuks, kuid enne sõda ja sõja ajal mitte ning pigem oli see takistavam tegur kui tema sugu.

Mõlemad naised olid konservatiivsed ja nii-öelda seisusliku suhtumisega. On muidugi küsitav, kas nende suhtumine tuli seisuslikust üleolekust või oli see välja arenenud lihtsalt vajadusest end skeptilisele või lausa vaenulikule ühiskonnale tõestada. Vaatamata oma eesrindlikule akadeemilisele tegevusele ja kuulumisele akadeemiliste naiste ühendusse olid nende suhted naisliikumisega ambivalentsed ning Wrangellile on ette heidetud ka tagurlikkust. Teisalt on küsimus, kas kõikide tööga seotud raskuste kõrvalt oli üldse võimalik aktiivselt naisliikumises osaleda. Schiemann oli erakirjades väga otsekohene soolise diskrimineerimise suhtes (Stamhuis, Monsen: 457).

Kolmas varane baltisaksa naisprofessor Leonie von Keyserling sai ajaloodoktoriks 1912. või 1913. aastal Heidelbergis. Naistel oli humanitaarias veelgi keerulisem, kuna naiste vajadust sellel alal ei saanud põhjendada sarnaselt vajadusega naistearstide järgi. Leonie karjäärist on vähem detaile teada, kuid temagi jõudis professuurini Šanghais aastal 1924.

Selleks ajaks oli ta jõudnud luua Constantin von Ungern-Sternbergiga pere, põgeneda revolutsioonilisest Peterburist bolševike eest ning avaldada kaks uurimust: „Religiöse und politische Entwicklung der Brüder Gerlach, 1816–1820“ (doktoritöö põhjal) ja „Der Sinn des Sozialismus“. Kolme järgneva aasta jooksul õpetas ta kahes kõrgkoolis. Ta kirjutas ka artikleid ja kokkuvõtva käsitluse „Sõda Hiinas“. (Kivimäe 1999b: 176). Lisaks oli ta kolmekümnendatel tegev rahvusvahelise lennundusega seotud firma juhatuses, kuid tundub, et natsi-ideoloogia sissetung ettevõttesse tegi Ungern-Sternbergi isiku ettevõtte jaoks ebasoovitavaks (Ostoyich, Xia 2022: 59).

Kuidas saab ühest baltisakslannast professor Šanghais? 1907. aastal loodi Šanghaisse dr Erich Pauluni eestvedamisel Deutsche Medizinische Schule für Chinesen in Shanghai, viie aasta pärast laiendati seda inseneritehnilise osaga. Sel ajal olid Saksamaal Hiinas tugevad koloniaalhuvid ning peale soovi toetada saksa arste saksa ja hiina patsientide ravimisel ja vähendada nende koormust oli ühtlasi huvi suurendada kahe riigi vahelist koostööd, eriti sellistes praktilistes alades, mis töid kasu mõlemale poolele. Uue õppehoone rajamiseks (sealhulgas kogu laborivarustuse soetamiseks) saadi raha enamjaolt eraldi ühenduselt, mis oli loodud Saksamaal just selle kooli (ja seega ka saksa majandushuvid

edendamise) toetamiseks. Sakslaste huvi oli veel omakorda vastu astuda inglise keele kui peamise võõrkeele prevaleerimisele Aasias ning seega tuli seal levitada saksa keelt. Õppetöö toimus haridusasutuses saksa keeles ja õpetada said vaid riigisakslased. Kuni 1927. aastani olid kõik õpilased meessoost. (Mares, Dinçkal 2013: 1–7, 11–12)

Kuigi kunste õpetati, ei olnud need ja humanitaaria tähtsal kohal. Kuna aga koolist sai ülikool (Tongji-Universität) saksa kultuuriruumi traditsioonide järgi, oli õpetus kindlasti laiapõhjalisem. Seega hakkas Saksa ülikooli ajaloodoktori kraadiga lõpetanud baltisakslanna, kes ilmselt oskas tänu filosoofist venna Hermann von Keyserlingi mõjutustele ja enda huvile ka teatud määral hiina keelt ning oli tulnud Hiinasse koos oma diplomeeritud insenerist abikaasa Constantin Ungern-Sternbergiga (töötas Siemensi esinduses), tunduma oluliselt tõsiseltvõetavama õppejõukandidaadina. Eelduste kohaselt oli dr Leonie Ungern-Sternberg selleks ajaks kas ise või ka mehe kaudu saanud Saksa kodakondsuse ning kuigi oli tegemist naisega, oli ta siiski eurooplane ja sakslane, mis oli tol ajal kindlasti tähtis. Nagu kahe eelneva naise puhul, oli ilmselt ka Keyserling-Ungern-Sternbergi karjääriarengu juures oluline asjaolu, et vaevalt soovisid paljud kaas-aegsed saksa professorid, kel oli koht koduses ülikoolis olemas, sõita Hiinasse õpetama. Hilisemalgi ajal läksid sinna õpetama pigem need, kes olid karjääri alguses (Mares, Dinçkal 2013: 16). Seega oli koht vaba (ehk ükski sobilik mees ei soovinud seda) sakslasest doktorikraadiga naisele, kes sellele pühendus, õpetas ka teises kõrgkoolis ja kirjutas mitmeid artikleid ning ka kokkuvõtva käsitluse „Sõda Hiinas“. Ta sai olla professor ja õpetada kõigest kolm aastat, seejärel poliitilised olud muutusid ning kõrgkool läks saksa mõju ja keele alt hiinlaste kätte ning varasematest saksa õppejõududest jäi 1940. aastate alguseks alles vaid kaks (Mares, Dinçkal 2013: 7).

Martha L. Richmond on näidanud, kuidas 20. sajandi alguses kordus muustrina laborites akadeemiliselt võimekate naiste kasutamine praktiliste uurimistööde jaoks tingimustel, millega mehed poleks nõustunud. Naised tegelesid just nende uurimisaladega, mis olid veel vähemtuntud, uued, ei taganud tingimata kiiret tuntust ja edu ning olid seotud paljuski nende riigi jaoks praktilist väärtust omavate arengusuundadega. Tema sõnul olid naised nõus taluma pea olematut

või lausa olematut palka ning puuduvaid ametikõrgendusi, kuna nad teadsid, et mujal, traditsioonilistes vanades ülikoolides ja hinnatud erialadel on neil akadeemilisi töökohti täiesti võimatu saada. Olles nõus halvemate tingimustega ja tihti töötama äärealadel, uutes instituutides või ülikoolides, mis polnud veel nii kuulsad, said nad vähemalt võimaluse ennast tõesti erialaselt teostada, isegi kui nende nimed lõpuks ajaloost meeste kõrvalt sujuvalt välja kirjutati. Mõned siiski suutsid endale ka laborist väljaspool nime teha ning enda uurimistulemustega tuntuks saada, seda just enne, kui need erialad ja uurimissuunad meeste seas üldiselt populaarseteks ja hinnatuks muutusid ning naised sealt välja tõrjuti. (Richmond 2013: 129–130, 137, 145–146). Richmondi tähelepanekud käivad üldjoontes ka kolme ülal tutvustatud professori kohta. Wrangelli ja Schiemanni eelnevale võrdlusele lisaks tasub märkida, et kui Wrangell poleks saanud Balti kubermangudest ehk hilisemalt Eestist välja, poleks ka tema nimi ilmselt nii tuntud ning ta oleks jäänud igapäevase põllumajanduse ja tavapärase katsetuste juurde. On vähetõenäoline, et talle oleks pakutud Hohenheimiga võrdset kohta eestikeelses Tartu ülikoolis. Schiemann ei saanudki kunagi korraliseks professoriks, Wrangell sai seda vaid väga erakorralistel tingimustel, olles sunnitud taluma intensiivset võimuvõitlust ja mõnitusi. Professor Ungern-Sternbergist on teada väga vähe, kuid asjaolu, kuhu ja mis ajavahemikus ta professoriks sai, on samamoodi kõnekas – ilmselt ei olnud sel hetkel võtta ühtki meest, kes oleks nõustunud nii perifeerse kohaga.

Doktorikraadi omandamine kahe maailmasõja vahel

Esimese maailmasõja ajal tekkis naistel võimalus omandada kõrgharidus ka Tartu ülikoolis. Kõik seda võimalust ei kasutanud. Mitmed alustasid Tartust, kuid nii eestlasi (vähem) kui ka sakslasi liikus seejärel edasi mujale ennast täiendama. Enamik saksa päritolu naisi leidsid selleks ülikooli saksa kultuuriruumis, mõned eesti naised, siin tasub mainida Hilda Tabat, kasutasid võimalust õppida Ameerika Ühendriikides.

Liidia Poska-Teiss oli saanud oma esimese astme kõrgema hariduse Peterburis kõrgematel naiskursustel ja soovis Tartu ülikooli juurde

tööle tulla juba mais 1919. Sama aasta sügisest sai ta zoologia õppe-
tooli assistendi koha, tõusis 1925. aastal vanemaks assistendiks, sai 1939.
aastal dotsendi õigused ning 1941. aastal professori kohatäitjaks (vt
ka Lõbu, Kalling 2019).²⁶ Farmakoloog ja füsioloog Elise Käer-Kingi-
sepp alustas samuti noorema assistendina ning tõusis vanema assis-
tendi kohale 1928. aastal, samuti sai ta 1939. aastal dotsendi õigused
ja professoriks 1944. aastal.²⁷ Loomaarst Elfriede Ridalast sai noorem
assistent 1929. aastal, vanemaks assistendiks valiti ta 1931. aastal ning
1941. aastal määrati professori kohusetäitjaks.²⁸ Kõige kiiremat karjääri
tegi Alma Tomingas, kes valiti 1928. aastal noorema assistendi kohuse-
täitjaks, kuid sai üsna pea nooremaks assistendiks ja juba 1929. aastal
ka vanemaks assistendiks, 1940. aastal sai temast adjunktprofessor.²⁹
Kuigi Aleksandra Ibrus-Määr (hiljem Raatma) läks pärast kraadi kaits-
mist tööle mujale, tuli ta 1945. aastal ülikooli teenistusse (TRÜ nimestik
1980: 114–115). Seega olid 1945. aastaks kõik Tartus enne 1939. aastat
doktorikraadi kaitsnud naised peale Renata Beckmanni (vt allpool)
ülikooli teenistuses, mitmed tõusnud professori kohale.

Kahe maailmasõja vahel teadaolevalt doktorikraadi kaitsnutest
moodustavad enamuse aga baltisakslannad. Kuigi baltisakslased
moodustasid kahtlemata paljuski omaette seltskonna, ei saa öelda,
et neist kõik läksid Eesti ühiskonnale kaduma. Ingeborg Kentmann
mainib oma mälestustes karjäärivalikute kohta, et tema hinnangul oli
saksa naisele Eestis siiski võrdlemisi vähe teenistusvõimalusi (Kent-
mann 1978: 200). Eestisse jäänud doktorikraadiga baltisakslannad
töötasid eeskätt arsti või õpetajana.

Hildegard Lemm oli õppinud vahemikus 1906 kuni 1910 Tartu kõrgemas
õpetajannade seminaris. 1918. aastal oli Lemm teinud matemaatika ja
ladina keele täienduseksamid Tallinna Toomkooli juures ning septembris
1918. aastal astus ta Tartu *Landesuniversität*'i. Edasi õppis ta Greifswaldis

²⁶ Liidia Teiss isikutoimik. – RA, EAA.2100.2.1209.

²⁷ Elise Käer-Kingiseppa isikutoimik. – RA, 2100.2b.37; Sama. – RA, EAA.5311.11k.1374.

²⁸ Elfriede Ridala isikutoimik. – RA, EAA.2100.2.970.

²⁹ Alma Tomingas, üliõpilase toimik. – RA, EAA.2100.1.16601; Curriculum vitae. – Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond F 102, s.1, l. 2.

(vähemalt 1921) ja doktorikraadi sai ta 1923. aastal Hallest.³⁰ Saksamaa diplom ei andnud õigust Eestis arstina praktiseerida, mistõttu Lemm immatrikuleeriti Tartu ülikooli. Tundub, et tema majanduslik olukord ei olnud hea. Nimelt esitas ta palve, et sooviks sooritada riigieksameid varem kui ette nähtud. Kui seda ei lubatud,³¹ palus ta võimalust enne eksami tegemist Pärnumaal praktiseerida.³² Lemm sai arsti astme 1925. aastal ning 1925.–1926. aasta arsti registreerimislehe järgi elas ta vahepeal Karksi kirikumõisas ja omas erapraksist ning töötas hiljem Tallinna diakonissi haigemajas assistendina. Lemm suri 18. augustil 1938 ning ei ole teada, et ta oleks praktiseerimist enne seda katkestanud.³³

Õpetajatena töötasid Regine Schultze, Dagmar Reinwaldt ja Ruth Kentmann. Regine Schultze sündis Räpinas 1892. aastal. Ta lõpetas Horni I järgu tütarlastekooli ja õpetajate seminari.³⁴ 1918. aastal astus temagi Tartu *Landesuniversität*'i,³⁵ kuid jätkas oma õpinguid Greifswaldis. Eestis töötas ta 1930. aastatel mitmetes Tartu koolides.³⁶ Dagmar Anna Marie Anette Reinwaldt sündis Haapsalus 1897. aastal ja õppis 1911–1914 Tallinna Howeni koolis ning sooritas kodukooliõpetaja eksami, mille järel töötas 1915–1918 õpetajana. Seejärel siirdus ta Inglismaale ja õppis 1920–1923 University College London'is. Promoveerus Reinwaldt 1927. aastal Viinis. Paremate töövõimaluste saamiseks astus ta Eestisse naastes Tartu ülikooli. Isikutunnistuse koopial on Reinwaldti rahvuseks märgitud eestlane.³⁷ Õnneks ei pidanud ta uuesti sooritama kogu ülikoolikursust, vaid sai eelnevad kraadid suures mahus üle kanda.³⁸ Aastatel 1927–1928 töötas Reinwaldt õpetajana Läänemaa Õpetajate Seminaris (Album, nr 951). Ruth Kentmann lõpetas Elisekooli, oli alates 1923 Rostocki, Tübingeni ja Freiburgi

³⁰ Hildegard-Anna Lemmi üliõpilastoimik. – RA, EAA.2100.1.7394.

³¹ Hildegard Lemmi palve meditsiiniteaduskonnale, 17.01.1925. – RA, EAA.2100.1.7394, l. 29.

³² Hildegard Lemmi palve Pärnu maakonna valitsusele, 22.05.1925. – RA, ERA.50.4.300, l. 2.

³³ Arst Hildegard Lemm. – RA, ERA.50.4.300.

³⁴ Eesti keele täienduseksami sooritamine. – RA, ERA.3224.1.1285.

³⁵ Regine Schultze. – RA, EAA.2100.16.300.

³⁶ Elementaarkooliõpetajate registreerimise raamat. – RA, ERA.85.1.1099, 165.

³⁷ Eesti Vabariigi isikutunnistuse äraakiri. – RA, EAA.2100.1.13121, l. 11.

³⁸ Dagmar Reinwaldti isikutoimik. – RA, EAA.2100.1.13121.

ülikoolide nimekirjas, samuti nii Riias Herderi instituudis kui ka Tartu ülikoolis. Filosoofiadoktorikraadi sai ta aga Marburgist 1928 (Album, nr 1530). Õe Ingeborgi mälestuste järgi oli Ruth õpetaja Haapsalus ning hiljemalt 1937. aastal õpetas Tallinna tütarlaste gümnaasiumis (Kentmann 1978: 171, 207). Tema ajalooteemaline väitekiri avaldati *Beiträge zur Kunde Estlands* XIV köite 3/4. vihikutes 1929. aastal.

Eestimaa Kirjanduse Ühingu tutvustati samaaegselt Kentmanni tööga ka Ina-Marie Friedenthali ajalooalast doktoriväitekirja, mis avaldati samuti *Beiträge zur Kunde Estlands* XIV aastakäigu 2. vihikuna 1928. Ina-Marie Friedenthal oli arsti ja harrastusajaloolase Adolf Friedenthali vanim tütar. Ina-Marie sündis 1903. aastal Bērzgales[?]. Ka tema oli Howeni (Elisekooli) vilistlane ning siirdus kooli albumi järgi Jenasse talvesemestril 1923/24 (Album 1930: nr 1047). *Nationalkartei*'s ei ole tema ametit kirjas,³⁹ kuid 1938. aasta välispassis on ametiks sekretär.⁴⁰

Tartu ülikoolis tegi baltisaksa naistest karjääri vaid Renata Beckmann, kes tõusis 1928. aastal Tartu ülikoolis nooremaks ja 1930. aastal vanemaks assistendiks, 1931. aastal vabastati ta ametist.⁴¹ Pole teada, mis põhjusel ta Tartust ja Eestist lahkus ning teated temast lõppevad Teise maailmasõjaga (Ärztinnen im Kaiserreich). Arstiteaduses kaitses doktorikraadi Saksamaal Heidelbergis 1930. aastal ka Tartu ülikooli arstiteaduse professori Karl Dehio tütar Marie Dehio, kes oli alustanud oma õpiteekonda Tartu ülikoolis (AA, nr 2462). Album Academicumi teatel oli ta Heidelberg-Rohrbachi tuberkuloosihaiгла assistent. Arstiteaduste doktor oli ka psühhiaatria professori Emil Kraepelini tütar Toni Schmidt-Kraepelin, kes oli sündinud Tartus, kuid kolis sarnaselt Schiemanniga lapsena Saksamaale. Kraepelin promoveerus 1920. aastal Münchenis ja töötas arstina Münchenis, Ludwigshavenis ja Heidelbergis (Ärztinnen im Kaiserreich).⁴²

³⁹ Ina Marie Friedenthal. *Nationalkartei*. – ERA.85.1.542, kaader 5408.

⁴⁰ Friedenthal, Ina-Marie Dorothea välispass. – ERA.1.3.631.

⁴¹ Renata Beckmanni isikutoimik. – RA, EAA.2100.2.55.

⁴² Teoloogiaprofessori Adolf von Harnacki tütar Agnes von Zahn-Harnack sündis Saksamaal ja seega jääb tabelist välja, kuigi kaitses doktorikraadi 1912. aastal (Kivimäe 1999b: 179). Agnes von Zahn-Harnack ja Margarethe von Wrangell olid koos 1926. aastal International Federation of University Women koosolekul Amsterdamis, kus föderatsiooni liikmeks võeti vastu nii Saksamaa kui ka Eesti ühendused (Oertzen 2012: 66–67).

Neli naist, kes tegid hiljem Saksamaal ja kaugemalgi akadeemilist karjääri, alustasid Tartust, kuid doktorikraadigi kaitsesid nad juba mujal. Ingeborg Schmidt alustas Tartu ülikoolis, kus sai 1925. aastal arsti astme. Pärast lõpetamist liikus ta edasi Tübingeni, kus töötas Wilhelm Trendelenburgi käe all ja promoveerus doktoriks 1927. aastal.⁴³ 1929. aastal soovis ta Berliini ülikooli juures teenistusse astuda ja Eesti kodakondsusest loobuda, et saada Preisi kodakondsus.⁴⁴ Enne Teist maailmasõda töötas Schmidt mitmes asutuses Saksamaal, pärast kolis Ameerika Ühendriikidesse, töötades seal samuti mitmetes asutustes ning 1954. aastast Indiana ülikoolis professorina (AA, nr 1236; Smithsonian).

Anna Dehn, hiljem professorina Madeleine von Dehn, õppis gümnaasiumis nii Eestis kui ka Saksamaal. Ta alustas oma ülikooliõpinguid Münchenis, oli vahepeal immatrikuleeritud Tartu ülikooli matemaatika-loodusteaduskonda ning elas seejärel taas Saksamaal, kus ta sooritas Münchenis 1929. aastal doktorieksami zooloogias. Vahepealt pärast seda töötas ta Müncheni Zoologia Instituudis ja siirdus neljaks aastaks kuulsasse Zürichi polütehnikumi. 1937. aastal tuli ta Münchenisse tagasi, töötas 1941–1945 Charité Patoloogainstituudis ja 1945–1947 Keiser Wilhelmi Bioloogainstituudi assistendina Berliinis. Vahemikus 1947–1952 oli von Dehn Müncheni ülikooli zoologia instituudi teadur. 1952. aastal ta habiliterus ning 1960. aastal sai dotsendi õigused. Aastast 1952 oli von Dehn Müncheni ülikooli õppejõud, aastast 1962 erakorraline professor. Ta emeriteerus aastal 1970, kuid jäi mõningaid aineid lugema (peale Müncheni ülikooli ka vahemikus 1971–1973 Saarbrückeni ülikoolis).⁴⁵ Von Dehni selgroogsete võrdleva anatoomia kursus oli eriti populaarne ning sellel teemal andis autor välja ka õpiku (AA, nr 6039; „Frau Professor“).

Münchenis kaitses doktorikraadi zooloogias ka Sophie Ehrhardt. Ehrhardti sai antropoloog, kelle uurimistöö puudutas teemasid, mis puutusid kokku natsionaalsotsialistliku Saksamaa poliitika ja

⁴³ Ingeborg Schmidt ülikoolitoimik. – RA, EAA.2100.1.15468.

⁴⁴ Ingeborg Schmidt kodakondsuse toimik. – RA, ERA.14.15.3085.

⁴⁵ Frau Professor von Dehn 75 Jahre. – Pressemitteilung, Ludwig-Maximilians Universität München, 02.01.1980. https://epub.ub.uni-muenchen.de/17188/1/WU4Z70_27_1980_P.pdf, 18.12.2023.

uurimishuvidega, sh rassiteemaga. Pärast Teist maailmasõda õnnestus tal vaatamata eelnevale siiski jätkata teadlasena Tübingeni ülikoolis, kus temast sai 1957 erakorraline professor (AA, nr 2060).

Irene Jacobsen ei teinud teadaolevalt eelneva kolme naisteadlasega võrreldavat karjääri, kuid temagi siirdus nii doktoriõpinguteks kui ka töökohta otsingul Saksamaale (AA, nr 6778). Kõik neli kuulusid baltisaksa naisüliõpilaste seltsi, mille liige oli lisaks neile ka Marie Dehio-Schmidt.

Baltisaksa naiste suur osakaal välismaal kaitsnute hulgas kahe maailmasõja vahel vajaks põhjalikumat lahtimõtestamist. Kas neid heidutas mõte kasinatest võimalustest, mis avanesid naistele Eesti ülikoolides, aimates, et pigem eelistatakse neile eestlasest naiskandidaate või eeskätt ikkagi mehi? Ülikooli naissoost töötajaskonnas leidus siiski mitmeid vähemalt mingil hetkel sakslasena identifitseerivaid naisi, nt meteoroloog Helene Liidemaa või geoloog Elsa Rosenstein. Kummagi kohta ei saa samas öelda, et nad oleksid teinud nii kõrgelennulist karjääri kui kahe maailmasõja vahel kaitsnud eesti naised või ka Ingeborg Schmidt ja von Dehn.

Piiratud võimalused omada keskharidust ja konservatiivsed vaated tähendasid, et Saksamaal ei tõusnud naisüliõpilaste osakaal üliõpilaskonnas kahe maailmasõja vahel Tartu ülikooli tasemele, jäädes 1931. aastal 18,9% juurde. Natsionaalsotsialistlik ideoloogia, juudi soost üliõpilaste haridustee piiramine, demograafiline madalseis ja majanduskriis vähendasid enne Teist maailmasõda naisüliõpilaste arvu Saksamaa ülikoolides, kuid piirangute mõju oli osaline, naisüliõpilaste arv ülikoolides ja õppijate arv õpetajate seminarides kõikus semestrist semestrisse. Ka natsionaalsotsialistlik propaganda muutus ajas vastavalt riigi vajadusele ja vahetult enne Teist maailmasõda hakati toetama naiste suuremat osakaalu vähemalt mõnedes sektorites. (Stephenson 1975a ja 1975b; Pauwels 1984). Lähtudes eelnevast on keeruline hinnata, kas naistel oli tõesti Saksamaal kergem akadeemilisel maastikul läbi lüüa – tõenäoliselt siiski mitte. Kui Wrangell välja arvata, siis suurem akadeemiline edu saavutati eeskätt ikkagi alles pärast Teist maailmasõda ja Ingeborg Schmidt puhul hoopis Ameerika Ühendriikides. Oluliseks aspektiks võiks lugeda Ingeborg

Kentmanni mälestustes sisalduva mõtte, et haridus muutus oluliseks osaks baltisaksa identiteedist (Kentmann 1978: 125). Samal ajal kui haridus oli identiteedi osa, andis see ka teatud määral alternatiivi olla baltisaksa ühiskonnas pikemalt vallalise staatusega. Teisalt nähti parema meelega, et baltisaksa naised harivad ennast ainult nii palju kui vaja, et harida uut põlvkonda kas ema või koduõpetajana. Edasine harimine oli paljude meelest pigem ohtlik ning naised ei täitnud enam sellega oma rahvuslikku kohust. Pigem kardeti, et nad võivad muutuda võõrkeelte (eelkõige kardeti muidugi vene keele kui riigi poolt peale sunnitud keele) õppimise ja kasutamise tõttu enda kultuuriruumist võõrandunuks (Wilhelmi 2007). Kas selles osas toimus 1920. aastatel oluline muudatus või ei lasknud baltisaksa naised ennast tavadest häirida, jäädes pigem erandlikeks oma sookaaslaste hulgas, vajab edasist uurimistööd.

Esimeste doktorikraadiga baltisaksa naiste nii-öelda kasutegur Eestile ja seotus Eestiga on esmapilgul väiksem kui mõnel eesti soost naisel, kes pärast välismaal õppimist ja kraadi omandamist tulid tagasi Eestisse. Neid võib pidada Eesti jaoks kadunud põlvkonnaks poliitiliste olude tõttu. Kaasaegne Else Frobenius loeb nad baltlasteks, kuigi karjääri tegid nad väljaspool Eestit. Kuigi mõned baltisakslannad püüdsid natsiideoloogiast hoiduda, ei tähenda see, et selle varjud poleks nende elu või pärandit negatiivselt mõjutanud, nii et tagajärjed ulatuvad tänapäevagi välja. Kahe maailmasõja vahel promoveerunute puhul jäid mitmed naised tööle Eestisse ning kõik neist ei töötanud ainult saksakeelsetes koolides.

On siiski veel üks tähelepanuväärne mineja, Hilda Taba, kelle karjäär erineb teistest siinkirjeldatud eestlasest doktorikraadiga naistest. 1902. aastal Koorastes sündinud Hilda Taba alustas samuti oma ülikooliteed Tartu ülikoolis, mille esimese astme ta lõpetas 1926. aastal, kuid tunnistus anti välja alles hiljem, 1931. aastal.⁴⁶ Kohe lõpetamise järel asus Taba stipendiumi toel õppima Ameerika Ühendriikidesse, esmalt Bryn Mawri kolledžisse, seejärel 1927. aastal Columbia ülikooli õpetajate kolledžisse, kus tal valmis 1930. aastal doktoriväitekiri, mis

⁴⁶ Hilda Taba sooviavaldus filosoofiateaduskonna dekaanile, 24.01.1931. – RA, EAA.2100.1.15707. l. 22.

ilmus 1932 (vt Krull, Trasberg 2015: 353–356). 1930. aastal kandideeris Hilda Taba professor Peeter Põllu surma järel tühjaks jäänud kasvatasteaduste professori kohale. Konkreetne toimik tema kandideerimise kohta ei ole säilinud või ei anna ennast kergesti kätte. Filosoofiateaduskonna protokollides esineb Hilda Taba 1930.–1931. aastal mitmel korral. 29. oktoobril 1930 moodustati Hilda Taba habilitatsioonikomisjon⁴⁷ ning kahel korral arutatakse tema lõputunnistuse välja andmist (esimene diplom oli ju jäänud saamata).⁴⁸ Helmi Mäelo mälestuste järgi jättis Tartu ülikool koha tühjaks ning pettunud Taba sõitis tagasi Ameerika Ühendriikidesse (Mäelo 1999: 117). Taba õe Marta Kadari meenutuste järgi eelistati teist kandidaati, kuigi tegelikult jäi koht pikemaks ajaks tühjaks.⁴⁹ Pärast 1930. aastat sõitis Taba igal juhul Ameerika Ühendriikidesse tagasi ning pärast juhutöid ja koolis töötamist jätkas teadlasekarjääri, töustes 1951. aastal San Francisco ülikoolis professoriks (Krull, Trasberg 2015: 358–364). Puuduvad usaldusväärsed allikad, et hinnata, miks Hilda Taba jäi valimata. Lisaks viidetele tema soole ja asjaolule, et ta kaitses oma kraadi välismaal, võib mainida sedagi, et ametlikult ei olnud Tabal tol hetkel veel ühtegi ülikoolidiplomit. Samuti on keeruline hinnata, milline oli tema valimata jätmise mõju teistele akadeemilistele naistele. Schmidt, von Dehn ja Ehrhardt olid selleks hetkeks Eestist lahkunud, vaid Renata Beckmann lahkus 1931. aastal. Eesti naiste puhul on keeruline hinnata, kas nad või kes nendest jätsid mõnele kõrgemale kohale kandideerimata. Teadaolevalt valis esimese naissoost professori Tartu ülikool 1939. aastal, mil germaani filoloogia professoriks valiti Agathe Lasch, tema jättis aga (poliitilistel põhjustel?) president kinnitamata (vt ka prof Per Wieselgreni mälestusi ajalehes Välis-Eesti, 29.08.1983, 8; Tammiksaar 2023: 96).⁵⁰

⁴⁷ Filosoofiateaduskonna kogu koosolek, 29.10.1930. – RA, EAA.2100.5.156. I. 62p-63.

⁴⁸ Filosoofiateaduskonna kogu koosolek, 11.02.1931. – RA, EAA.2100.5.156. I. 96p-97; Filosoofiateaduskonna kogu koosolek, 03.03.1931. – RA, EAA.2100.5.156. I. 109p-110.

⁴⁹ Hilda Taba ja tema perekond, pärast 1992. – Tartu Ülikooli raamatukogu, KHO, F 148, s 58, 10.

⁵⁰ Filosoofiateaduskond Tartu ülikooli nõukogule, RA, EAA.2100.2.507, I. 1; Vabariigi Valitsuse otsuse ärakiri, 09.06.1939. – RA, ERA.989.1.865, I. 2.

Lõpetuseks

Ei tohiks unustada, et mitte kõik naised, kes alustasid doktoriväitekirja koostamist, ei jõudnud 1945. aastaks sellega lõpule. Arstiteadlane Anna Sossi suri haiguse tagajärjel 1922. aastal, Evi Nieländer-Kesküla põgenes Hispaania sõja eest Eestisse, Vera Poska-Grünthal ja mitmed teised jätsid kaitsmata Teise maailmasõja keerulistel aegadel. Kindlasti ei ole käesolev nimekiri ka täielik põhjusel, et uusi Eesti aladega seotud doktorikraadiga naisi enne Teist maailmasõda tuli välja ka artikli toimetamise perioodil. Seetõttu ei ole välistatud ka järgmised avastused.

Vaadeldud perioodi jooksul muutus naiste ligipääs kõrgharidusele oluliselt. 20. sajandi alguses oli see geograafiliselt piiratud ning mitmed esimesed kraadid kaitsti n-ö eksternina ilma immatrikuleerimata. Pärast Esimese maailmasõja lõppu ligipääs suurenes, kuid Tartus kaitsnud pidid doktorikraadi saavutamiseks läbima ehk rohkem vaheastmeid või koostama mõnevõrra mahukama töö kui näiteks Saksamaal. Eespool toodud tabeli põhjal võib öelda, et enne 1919. aastat ja pärast seda doktorikraadi kaitsnute arv ei erinenud üksteisest märkimisväärselt. Võimalik, et põhjuseks on siin eeskätt asjaolu, et doktorikraadi saamise nõudmised suurenesid ajas.

Edasist täpsemat lahtimõtestamist vajaks baltisaksa (või end saksalasena identifitseerivate) naiste suur osakaal doktorikraadi kaitsnud naiste hulgas, sest ilmselt kõigil neil ei olnud parem majanduslik stardipositsioon ning see ei saanud olla ainukeseks aspektiks. Tähelepanuväärne on seegi, et enamik baltisaksa naisi, kes hiljem tegid kõrget akadeemilist karjääri, ei jäänud Tartusse. Siinkohal ei saa jätta mainimata meteoroloogi Helene Liidemaad ja geoloogi Elsa Rosensteini, kes olid mõlemad samuti vahepeal seotud baltisaksa naisüliõpilaste seltsidega ja töötasid (Rosenstein küll aastani 1944) Tartu ülikooli juures. Eestlannadest on tähelepanuväärne erand Hilda Taba, mistõttu ei saa öelda, et töövõimalused oleks olnud piiratud vaid rahvuslikel alustel.

Samuti tasub arutleda selle üle, millised tegurid tingisid selle, et doktoreid ei tulnud ükshaaval, vaid pigem isegi puhanguti, eriti aastatel 1904–1905 ja 1909–1912. Välismaale läks ju tegelikult rohkem

naisi, kui sealt doktoridiplomiga tagasi tuli. Ehk oldi 20. sajandi alguseks lõpuks majanduslikult nii heal järjel, et tütreid sai samuti harida? Vähemalt näiliselt jõudsid erinevatest sotsiaalsetest kihtidest naised doktorikraadini üsna samadel aastatel, kuid ei saa öelda, et majanduslik olukord (nii motivaatori kui ka takistajana) ei oleks olnud oluline.

On märkimisväärne, et eesti (ja baltisaksa) (nais)ajakirjandus kirjutas naiste kõrghariduse teemadel enne Esimest maailmasõda üsna palju. Ajalehes Linda ilmus juba 1895. aastal pikem artiklite sari naiste kõrgharidusest üle maailma, naiste kõrghariduse alaseid uudiseid vahendas ka *Baltische Frauenzeitschrift*. Esimesi Berni minejaid ja seal kaitsjaid kajastasid Postimees ja teised Eesti ning baltisaksa lehed.

Karjäärivõimalustena joonistuvad doktorikraadiga naiste puhul selgelt välja arsti ja õpetaja elukutse. Enne Esimest maailmasõda doktoriks promoveerunutest tegid teadlasekarjääri eeskätt baltisakslased. Mõned doktorikraadiga naised (Johanna Sild-Rebane, Helene Taar-Segalla) tegutsesid ajakirjanikuna ja Sild-Rebane hiljem pigem ühiskondlikus sfääris, Taar-Segalla edasise elukäigu kohta paraku andmed hetkel puuduvad. Esimese maailmasõja järel asusid teadlasekarjääri tegema ka eesti naised ning kõik Tartus promoveerunud nais-teadlased (kelle hulgas domineerisid arsti- ja rohuteaduse lõpetajad) said hiljemalt 1945. aastal tööd Tartu ülikoolis. Hilda Taba ja mitmed baltisakslannad tegid kahe maailmasõja vahel ning ka hiljem karjääri Saksamaal, Ameerika Ühendriikides ning Hiinas. Kuigi kaitsmine võis jääda Esimese maailmasõja eelsesse perioodi, jõudsid akadeemilise karjäärini Eestiga seotud naised pigem ikkagi kahe maailmasõja vahel.

Pärast Esimest maailmasõda kaitsnud naiste karjääriritee vajaks edaspidi sama põhjalikku võrdlust, kui siin on tehtud Wrangelli, Schiemanni ja Keyserlingi kohta. Näiteks vajaksid uurimist küsimused, mil määral mõjutasid neid endiselt samad tegurid, nt perekond (nt Alide Poom-Teemanti isa oli samuti surnud) ja kolleegid või milline oli täpsemalt Teise maailmasõja roll Eestisse jäänud naiste karjääris.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad:

Berni kantoni arhiiv

BB IIIb 1163 Universität Bern Matrikelbuch, Band VII

BB 05.10.1707 Teaduskonna protokollid

BB.05.10.1708 Teaduskonna protokollid

BB 05 10.93 Promotsiooniga seotud dokumendid

BB IIIb 1299 Promotsiooniga seotud dokumendid

Zürichi kantoni arhiiv

U 106.12.802: Marie Schumanni promotsioonitoimik

U 109.7.1455: Sigrid Eichfussi promotsioonitoimik

U 110.6.1292: Frieda Kelchi promotsioonitoimik

Rahvusarhiiv

EAA.1290 EELK Viljandi Pauluse kogudus

EAA.1296 EELK Helme kogudus

EAA.2100 Eesti Vabariigi Tartu Ülikool

EAA.2457 Tallinna tütarlastegümnaasium

EAA.5311 Tartu Riiklik Ülikool

ERA.1 Politseitalitus

ERA.14 Siseministeerium

ERA.36 Moskva Kontroll-Opteerimise Komisjon

ERA.50 Sotsiaalministeerium

ERA.85 Saksa Kultuuroromavalitsus

ERA.2000 Töö- ja Hoolekandeministeerium

ERA.3224 Küpsus- ja täienduseksamite komisjonid

Tartu Ülikooli raamatukogu

F 1 Käsikirjade kogu: Mscr 1376: Parik, P. s.a. Helmi Reiman-Neggo,
1892–1920

F 102 Alma Tomingas

F 148 Helmut Kadari

Kirjandus:

- Album 1930** = Album der Howenschen und Elisen-Schule. Tallinn.
- Andronikow, Fürst W. 1935.** Margarethe von Wrangell. Das Leben einer Frau. 1876–1932. Aus Tagebüchern, Briefen und Erinnerungen dargestellt von Fürst Wladimir Andronikow. München. Ka eesti keeles: **Andronikov, vürst V. 2023.** Daisy. Tallinn.
- Andronikow-Wrangell, M. 1999.** Margarete Andronikow-Wrangell, Biochemikerin. – Führende Frauen Europas. Hg. von Kern, E., Conrad, B., Leuschner, U. Basel, 183–193.
- Broecker, A. von. 1921.** Individuum und Gemeinde des religiösen Individualismus: soziologisch und wirtschaftlich betrachtet an drei Grundtypen. Heidelberg.
- Dyhouse, C. 1995.** No distinction of Sex? Women in British universities, 1870–1939. New York – London.
- EAT 1932** = Eesti avalikud tegelased. Toim Kleis, R. Tartu.
- Fellmeth, U. 1998.** Margarete von Wrangell, die erste Ordinaria in Deutschland. – Margarete von Wrangell und andere Pionierinnen – die ersten Frauen an den Hochschulen Baden-Württembergs. Hg. von Fellmeth, U., Hosseinzadeh, S. St. Katharinen.
- Frobenius, E. 1929.** Baltische Frauen im Reich. – Baltische Monatschrift, 60. Hannover-Döhren, 99–108, 165–172.
- Hartge, O. 1968.** Auf des Lebens großer Waage: Erinnerungen: 1895–1939. Hannover-Döhren.
- Hiio, T. 2007.** Öppetöö korraldus. – Universitas Tartuensis 1632–2007. Toim Hiio, T., Piirimäe, H. Tartu, 154–155.
- Hinrikus, R. 2011.** Eesti naine, haridus ja „naisterahva küsimus” 20. sajandi alguses. – ENÜS 100. Tartu, 33–41.
- Horila, H. 2019 (toim).** Leenikene: Leeni Ploompuu-Vesterinen 1886–1972. Osa I. Kirjeenvaihto- ja haastatteluelämäkerta vuosilta 1886–1909.
- Isakar, M. 2006.** Elsa Rosenstein – Eesti esimene naisgeoloog. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, 35. Tartu, 66–79.
- Johanson, C. 1987.** Women’s Struggle for Higher Education in Russia, 1855–1900.
- Kentmann, I. 1978.** Eine Atempause lang. Kindheit und Jugend im Baltikum. Freiburg.

- Kivimäe, S. 1999a.** Veel kord esimestest naisarstidest Eestis ja eriti Selma Feldbachist, – *Vita Academica, vita feminea*. Koost Tamul, S. Tartu, 142–163.
- Kivimäe, S. 1999b.** Professor Margarethe paruness von Wrangell ja teised baltisaksa akadeemilised daamid. – *Vita Academica, vita feminea*. Koost Tamul, S. Tartu, 164–186.
- Kivimäe, S., Tamul, S. 1999.** Euroopa ülikoolid ja naised. – *Vita Academica, vita feminea*. Koost Tamul, S. Tartu, 45–71.
- Klement, F. 1983.** Templid teaduse teedel. Tallinn.
- Krull, E., Trasberg, K. 2015.** Hilda Taba – värvikas elu ja särav karjäär. – *Hilda Taba. Kasvatus ja haridus*. Koost Runnel, H. Tartu.
- Kures, V. 2017.** Dr Johanna Rebane. – *Johanna Sild-Rebane. Rinnalastest riigitarkuseni*. Koost Runnel, H. Tartu, 9–10.
- Leppik, L. 2006.** Naiste haridusvõimalustest Vene impeeriumis enne 1905. aastat. – *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, 35, 34–52.
- Lõbu, T., Kalling, K. 2019.** Liidia Poska-Teiss, esimene eestlasest arengubioloog. – *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, 48, 84–101.
- Mazón, P. M. 2003.** Gender and the Modern Research University. The Admission of Women to German Higher Education, 1865–1914. Stanford, Ca.
- Maurer, T. 2010.** Emanziipierte Untertaninnen: Frauenstudium im Russischen Reich. – *Der Weg an die Universität. Höhere Frauenstudien vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*. Hg. von Maurer, T. Göttingen, 108–146.
- Maurer, T. 2017.** „... unnütz, emanzipiert und nicht einmal standesgemäß“? Studium und Promotion baltischer Frauen an deutschen Universitäten bis 1918. – *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, 12, 162–192.
- Mares, D., Dinçkal, N. 2013.** „Ein Symbol für gemeinsames Streben“. Die Anfänge der Tongji-Universität in Shanghai. *Kasutatud läbi Academia.edu*, 1–24.
- Mäelo, H. 1999.** Eesti naine läbi aegade [esmatrükk Lund 1957], Tallinn.
- Nürnberg R., Maurer, M., Höxtermann, E. 2014.** Mit Frauenkultur zur Anerkennung – Elisabeth Schiemanns Erfahrungen in den Naturwissenschaften nach dem Bruch mit Erwin Baur 1929.

- Elisabeth Schiemann (1881–1972): vom Aufbruch der Genetik und der Frauen in den um Brüchen des 20. Jahrhunderts. Beiträge eines interdisziplinären Symposiums zum 200. Gründungsjubiläum der Humboldt-Universität zu Berlin. Hg von Nürnberg, R., Höxtermann, E., Voigt, M. (Reihe Biologiehistorische Symposien). Rangsdorf, 410–452.
- Oberbreyer, M. 1878.** Die Reform der Doktorpromotion. Statistische Beiträge von Dr. Max Oberbreyer. Eisenach.
- Oertzen, C. von. 2014.** Science, Gender, and Internationalism. Women's Academic Networks, 1917–1955. New York.
- Ostoyich, K., Xia, Y. 2022.** The History of the Shanghai Jews: New Pathways of Research.
- Page, D. 1992.** The First Lady Graduates: Women with Degrees from Otago University, 1885–1900. – Women in History, 2. Ed by Brookes, B., Macdonald, C., Tennant, M. Wellington, 98–128.
- Pauwels, J. R. 1984.** Women, Nazis, and Universities. Female University Students in the Third Reich, 1933–1945. London.
- Pohls, M. 2013.** Korkeasti koulutetut naiset. Suomen akadeemisten naisten liiton historia. Helsinki.
- Raamat ja naine. 1936.** Näitus 23. II – 1. III 1936. Tartu „Pallas” Karlova 2. Tartu.
- Reiman-Neggo, H. 2013.** Kolm suurt õnne. Koost Runnel, H. Tartu.
- Richmond, M. L. 2013.** Women as Mendeleians and geneticists. – Science & Education, 24, 125–150.
- Ristikivi, M. 2020.** Vera Poska-Grünthali akadeemiline karjäär Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas. – 100 aastaga pärisorjusest emakeelse ülikoolini. Toim Leppik, L. (Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, 48). Tartu, 134–151.
- Rossiter, M. W. 1982.** Women Scientists in America. Vol I: Struggles and Strategies to 1940. Baltimore–London.
- Schiemann, E. 1912.** Über Mutationen bei *Aspergillus Niger* van Tiegh. Friedrich-Wilhelm-Universität Berlin. [Doktoritöö.]
- Sillaots, M. 1939.** Sealtpoolt künniseid: tagasivaade. Tartu.
- Szöllösi-Janze, M. 2000.** Plagiatorin, verkanntes Genie, beseelte Frau? Von der schwierigen Annäherung an die erste deutsche ordentliche Professorin. – Wirtschaft & Wissenschaft, 8: 4, 40–48.

- Stamhuis, I. H., Monsen, A. 2007.** Kristine Bonnevie, Tine Tammes and Elisabeth Schiemann in Early Genetics: Emerging Chances for a University Career for Women. – *Journal of the History of Biology*, 40: 3, 427–466.
- Stephenson, J. 1975a.** Girls' Higher Education in Germany in the 1930s. – *Journal of Contemporary History*, 10: 1, 41–69.
- Stephenson, J. 1975b.** *Women in Nazi Society*. London.
- Stradiņš, J. 2003.** Akadēmiķe Lidija Liepiņa – primā latviešu zinātniece (110 gadu dzimšanas dienas atcerei). – *Feministica Lettica*, 3. Red. Cimdiņa, A. Rīga, 285–298.
- Taar, H. 1912.** *Die beiden Schlözer*. Gärz.
- Taar, H. 2005.** Uue aja naisliikumine. – *Võitluse päivil*. Tartu, 22–29.
- Tammela, M.-L. 2022.** Jaan Teemant. Biograafia. Tartu.
- Tammiksaar, E. 2023.** *Eestikeelse Tartu ülikooli esimene aastasada*. Tartu.
- TÕS 1928** = Tartu Õpetajate Seminar, 1828–1928. Tartu. 1929.
- TRÜ nimestik 1980** = Tartu Riikliku Ülikooli õppe-teaduskoosseisu bibliograafia nimestik 1944–1980. Tartu.
- Viljandimaa naised 2022** = *Viljandimaa naised ajasillal*. Toim Renno, O. Viljandi.
- Wilhelmi, A. 2007.** Wissenserhalt und Minderheitenpolitik. Deutsche Frauen als Wissenstransporteure in Estland und Lettland Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts. – *Wissenstransfer und Innovation rund um das Mare Balticum. Von der Geschichte zur Gegenwart und Zukunft*. Hg. von Schmidt, B. Hamburg, 83–97.
- Wuolijoki, H. 1995.** *Koolitüdrukuna Tartus, 1901–1904*. Tallinn.
- Wuolijoki, H. 1996.** *Ülikooliaastad Helsingis, 1904–1908*. Tallinn.
- Žvinklienė, A. 2003.** *Representation Without Power, Academic Women in Lithuania*. – *Baltic States. Looking at Small Societies on Europe's Margin*. Ed by Giordano C., Zvinkliene A., Henseler D. Fribourg, 157–180.

Perioodika:

Malev

Nool

Oma Maa

Postimees

Saaremaa

Tallinna Teataja

Välis-Eesti

Veebiandmebaasid:

AA = Album Academicum Universitatis Tartuensis, 1918–1944:

<https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/site/aaaut>.

Baltisches 2021 = Baltisches Biografisches Lexikon digital (BBLd),

2021: <https://bbld.de/dbbl/676/>

Memoriaal <https://www.memoriaal.ee>

Zürichi ülikooli veebipõhine matrikliraamat: <https://www.matrikel.uzh.ch/active/static/index.htm>.

Righteous 2022 = Righteous Among the Nations Honored by Yad Vashem by 1 January 2022, 10: <https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html>, 30.01.2023.

Smithsonian Institute: https://www.si.edu/object/ingeborg-schmidt-b-1899%3Asiris_arc_306453.

Ärztinnen im Kaiserreich: <https://geschichte.charite.de/aeik/index.html>.

THE FIRST FEMALE PHDS FROM THE PRESENT-DAY ESTONIAN AREA

Summary

A little over thirty women from the present-day Estonian area defended their PhDs between 1904 and 1939 (Table). The article builds on research by Sirje Tamul, Sirje Kivimäe and Trude Maurer. The goal was to study women from the present-day Estonian area and to include all known universities and the interwar period.

The local university – the University of Tartu – allowed women as auditors temporarily from 1905, and women were accepted as students from 1915. This meant that Estonian women had to go elsewhere for higher education. As the article only lists those defending their PhDs, the other higher education institutions of the Russian empire were excluded, although this may be unfair towards the women who graduated from the University of Helsinki or women's higher courses in Russia.

As many Swiss universities opened their doors to women, many women from the Russian Empire (including the Baltic provinces) took advantage of this. Jewish, German and Estonian women enrolled mainly at Bern and Zürich. During the first years of the 20th century many of the German universities allowed women to defend their degrees and then later also enrol, so the first known PhD degree was actually defended at the University of Freiburg by Lea Gutkin-Chaikis. Before the World War I degrees were defended at Freiburg, Bern, Zürich, Tübingen, Berlin and Heidelberg. Most of the female PhDs worked as doctors and teachers, a few as journalists. Three women, Margarethe von Wrangell-Andronikow, Elisabeth Schiemann and Leonie Ungern-Sternberg were the first to pursue academic careers.

Baroness Margarethe von Wrangell was from a wealthy, large and influential Baltic German family. When the opportunity arose, she enrolled at the University of Tübingen in 1904. She completed her doctoral thesis in chemistry in 1909. Wrangell alternately worked in Estonia and did internships abroad in laboratories run by William

Ramsay and Marie Curie. Hermann Warmbold invited her to the Hohenheim University of Agriculture, where she continued the experiments with plant fertilisers that she had started in Estonia. It was with Warmboldt's political support that Wrangell got her own Institute of Plant Nutrition and therefore became the first female full professor in Germany, although there was a strong male opposition to her in Hohenheim.

Elisabeth Schiemann was born in Viljandi in 1881 but grew up in Berlin. From 1908 she studied botany at the University of Berlin and earned her doctorate there in 1912. She worked as a senior assistant at the Institute for Genetics at the Agricultural University of Berlin from 1914 to 1931. She defended her habilitation thesis on the genetics of winter and spring barley in 1924. She became a *Privatdozentin* and lectured on seed science and reproductive biology, even though her actual field of research was the history of cultivated plants. She openly spoke out against the persecution of Jews and even helped some of them flee Germany during World War II. Because of this, she lost her position and right to give lectures in 1940. During the war, she managed to work in the Botanical Garden of Berlin, yet money and conditions were sparse and after the bombing of the Garden, she did not continue there. Luckily Schiemann was offered her own independent crop history department at the newly founded Kaiser-Wilhelm Institute of Crop Plant Research, which was mainly located in Vienna although her department remained in Berlin. In 1946 she did receive a professorship at the reopened Berlin University, teaching genetics and crop history there until 1949, however, she never became a full tenured professor.

The third Baltic German female professor, Leonie von Keyserling, received her doctorate in history in 1912 or 1913 in Heidelberg. Fewer details are known about Leonie's career, but she too gained a professorship, in Shanghai in 1924. During her three years as professor, she taught at two universities. She also wrote articles and the book *War in China*. Apparently Keyserling became a professor in a place where the German state had colonial and economic interests, but no male German professor was interested enough to work there in order to promote German language, culture and history writing.

Estonia became independent in 1918 and the University of Tartu reopened as an Estonian-speaking university where during the interwar period around 1/3 of the student body was female. Most of the Baltic German women, however, defended their degrees in Germany. Some had started with a bachelor's degree from Tartu, others returned to Tartu to get official recognition for their German degree in order to be able to work in Estonia. Many of them lived and worked in Estonia as doctors and teachers.

The first woman to defend her PhD at the University of Tartu was Renata Beckmann, in medicine (1929). Although probably of Estonian origin, she self-identified more with the German-speaking community. She worked as an assistant at the university before leaving for Germany. Beckmann was followed by Liidia Poska-Teiss (natural sciences, 1930), Aleksandra Ibrus-Määr-Raatma (medicine, 1933), Alma Tomingas (pharmacy, 1933), Elise Käer-Kingisepp (medicine, 1934) and Elfriede Ridala (veterinary medicine, 1935). Poska-Teiss had been working at the university since 1919, while the others, with the exception of Raatma (she returned in 1945), also worked their way up from junior to senior assistants. Alma Tomingas was the first to be appointed as professor in 1940. All of them tried to continue their academic careers after World War II. Ingeborg Schmidt, Madeleine von Dehn and Sophie Ehrhardt all began their studies in Tartu, but defended their PhDs in Germany – Schmidt in Tübingen, Dehn and Ehrhardt in Munich. Of the three, Ingeborg Schmidt probably had the most impressive career as she moved to the United States and became professor at the University of Indiana in 1954. Madeleine von Dehn was a zoologist who worked for several institutions in Germany and Switzerland, mostly in Munich where she became an extraordinary professor in 1962. Ehrhardt became an anthropologist and her work was of interest to the Nazi authorities. This meant that she had some difficulties in continuing her career after World War II, but was able to continue in Tübingen.

The German women were not the only ones to leave University of Tartu for another institution of higher education. Hilda Taba graduated from Tartu in 1926, then moved to Bryn Mawr College and finally to Columbia University's Teacher College where she wrote her PhD

thesis. In 1930 she unsuccessfully applied for the position of professor of education at the University of Tartu. She returned to the United States and became a professor in 1951 at San Francisco State University.

There were also those women who began writing their PhDs but were never able to defend them. Anna Sossi had nearly completed her PhD when she died unexpectedly in 1922. Many women escaped to Western countries during World War II before finishing or defending their PhDs. The archaeologist Marta Schmiedehelm had to defend her PhD twice, as the Soviet authorities did not recognise her degree defended during the German occupation.

The high number of Baltic German women is interesting considering the image of Baltic Germans as conservative and suggests a change in their values. Their higher economic position may have been a factor, but most of the women from all nationalities seemed to have some financial issues. An interesting notion is how women who were able to pursue an academic career were divided into Estonians who generally stayed in Tartu (except Taba) and Germans who generally left (except, initially, for Beckmann). The comparatively slow rise of Estonian women to the position of professor is perhaps an indicator of the complex position of women in academia and society at large, which is just one of the many aspects of this topic that requires further research.